فائق هليا فردوس ۾

از

حڪيم عبدالعزيز سرهندي

فائق هليا فردوس ۾

"فائق هليا فردوس ۾ — جنت سندن جوءِ
فاني فنا في الله ۾ — هوءِ سان ٿيا هوءِ
رب ڏيکارئين ووءِ — انهن جي احسان سين"

(شاهه ڀٽائي)

(مختصر سوانح عمري)

عالم رباني، عارف حقاني، وارث، مجدد الف ثاني (رح)

مرشدنا و مولانا و قبلتنا

حضرت حافظ الحاج خواجه محمد حسن جان سرهندي، مجددي، فاروقي،

(رحمة الله عليه)

از

حڪيم عبدالعزيز سرهندي

ڪنري (سنڌ)

١٣٩٠هه
سال ــــــــ
١٩٧٠ع

مندرجات

نمبر شمار	مضمون		صفحو
١-	انتساب	از مصنف	الف
٢-	پيش لفظ	از پروفيسر علي نواز جتوئي	ب
٣-	شجره سلسله نقشبنديه	از حضرت قبله شاهه آغا صاحب مدظله العالي	س
٤-	عرض حال	از مصنف	ف
٥-	حسب ۽ نصب	"	٢
٦-	ولادت با سعادت	"	"
٧-	تعليم ۽ تربيت	"	"
٨-	سنڌن آباء واجداد جي مختلف ملڪن ۾ سڪونت اختيار ڪرڻ		٤
٩-	افغانستان مان عربستان هجرت ڪرڻ ۽ سنڌ ۾ اچڻ		٧
١٠-	سنڌ مان عربستان وڃڻ ۽ واپس نڪري اچڻ		٩
١١-	سنڌن سمورا سفر حج		١٢

نمبرشمار	مضمون	صفحه
١٢-	ڪوئٽا جي زلزلي جو واقعو	١۴
١٣-	مسجدن جي تعمير	١٦
١۴-	عربي مدرسن کي جاري ڪرائڻ	١٩
١٥-	تحريڪ خلافت	٢١
١٦-	تحريڪ آزادي هندوستان	٢٧
١٧-	حنفي مذهب جي حمايت ۽ سنڌن نيڪ ڪوششون	٣١
١٨-	تصنيف ۽ تاليف	٣٣
١٩-	معمولات زندگي ۽ مصروفيتون	٣١
٢٠-	خورد و نوش، وهٽي ڪرڻ ۽ شڪل شباهت	۴۴
٢١-	اخلاق حسنه ۽ عادات شريفه	۴٨
٢٢-	مرض الموت ۽ وفات	٥١
٢٣-	تاريخ وفات حسرت آيات (سنڌي)	٥٢
٢۴-	تاريخ وفات حسرت آيات (فارسي)	٥٨
٢٥-	حضرت [illegible] صاحب جي اولاد امجاد جو بيان	٦٥
٢٦-	مصنف ڪتاب جي جد امجد ۽ سنڌن اولاد جو بيان	٧٠
٢٧-	حرف آخر	٨٢

انتساب

آئون پنهنجي هن ڪتاب کي وڏي ادب ۽ احترام سان پنهنجي والده مرحومه (م ۱۳۷۷ھ) جي مبارڪ نالي سان منسوب ڪريان ٿو، جن جي صدق ۽ صفا، زهد ۽ تقويٰ سو لڪي گهڻو متاثر ڪيو. ۽ سندن بي مثال تربيت ۽ رهنمائي منهنجي زندگي ناهڻ ۾ گهڻي مدد ڏني.

ڍول ڏکـــي آهيـــان هيس اگهاڙي
رکي پنهنجو نانءُ، ڍڪر ڪيائين ڪاڪ جو
(شاهه)

سندن بي پاپان شفقت ۽ مادري محبت کي آئون ڪنهن به ويل وساري نٿو سگهان. هوءَ سدائين منهنجي روح ۾ رچيل ۽ سريئر ۾ سمايل آهن.

"جڏهن ڪر جاني سڄڻ سالگ سڌاريا
راتيان راحت ناهه ڪا ڏينهان حيراني
آئون پنهنجي پرين تان ڪوڙين قرباني
رضا رباني، ڏ ت، ڪريان وس وصال جا"
(شاهه)

"غمزده"

عبدالعزيز

پيش لفظ

ٽنڊي محمد خان لڳ، ٽنڊي سائينداد جي قبلہ گاهہ روحاني، رهبر رباني حضرت خواجہ محمد حسن جان سرهندي جن جي ڀلاري ۽ برڪت واري شخصيت کان سنڌ جي ڪهڙي ڪنڊ نا واقف آهي؟ پاڻ عالم بہ هئا ۽ ولي الله بہ. سنڌ جا ڪيترائي خانـدان سندن متبرڪ مريديءَ جي حلقي ۾ داخل هئا ۽ پيا سندن عقيدت منديءَ ۾ شامل.

ڪائنن روحاني فيض ڪن نورڙن شخصن حاصل ڪيو. حقيقت هيءَ هئي تہ.

وڪرِ ڀيو ڳون ڀيو، پر وهائڻ وارا وترا
(شاهہ)

بزرگن جي طرفان فيض ڏيڻ جي ڪوتاهي ڪانہ هوندي آهي مگر وٺڻ وارو ڪو هجي! گهڻن ماڻهن ڪائنن دينوي فائدا حـاصل ڪيا، ڇو جو سندن مريديءَ ۾ ڀيج وارا ۽ وڏا وڏا آفيسر جهجها هئا. از انسواهہ سندن دعائون ۽ تعويذ بہ اثرائتا هئا. خود هن خاڪسار بہ ڪائنن هڪ دم ڪيل ڌاڳو، امتحان ۾ پاس ٿيڻ لاءِ حاصل ڪيو هو. حضرت قبلہ گاهہ جن تعويذ لکي ڪونـہ ڏيندا هئا ۽ ان جي بجاءِ سڳو پڙهي ڏيندا هئا ۽ فرمائيندا هئا تہ ”هن کي تعويذ ڪري ساڄي ٻانهن ۾ ٻڌي ڇڏ.“

آئون سندن مريديءَ ۾ اٽڪل سنہ ١٩٣٨ يا ١٩٢٩ع ڌاري داخل ٿيو هوس. ان کان اڳ هڪ ٻئي نقشبندي بزرگ جو مريد ٿيل هوس، مگر انهن جي ذاتي اعتقادن ۽ ظاهري شريعت جي

ڪنهن سبب ۾ دليو تي پيو هوس. تنهن ڪري خيال ڪيم ته ڪنهن ٻئي بزرگ جو مريد ٿيان. ان لاءِ حضرت قبله گاهه جن جي باري ۾ ”ديوان حافظ“ مان فال ڪڍيم ته هيءَ مصرع نڪتي.

آنان ڪه خاڪ را بنظر ڪيميا ڪنند
آيا بود ڪه گوشه چشم بما ڪنند

انهيءَ ڪري ٽنڊي سائينداد اچي، سندن حضور مبارڪ ۾ حاضر ٿي، مريد ٿيڻ لاءِ عرض رکيم. فرمايائون ته ”ٻه ٽي ڏينهن ترس“ ٻئي ڏينهن حضور مبارڪ ۾ ويهي مخفي قلبي ذڪر ۾ مشغول ٿيس. پاڻ ان وقت هڪ پٺاڻ سان گفتگو ۾ مشغول هئا. جيئن ٿي منهنجو ذڪر جاري ٿيو، تيئن ئي موڙائهن منهن مبارڪ ڪري فرمايائون ”تون اڳ ۾ ڪنهن جو مريد ٿيل آهين؟“ عرض رکيم ”جي قبلا“ ”ڪنهن جو؟“ پيو سوال ڪيائون. عرض رکيم ”قبلا فلاڻ بزرگ جو“ پس پاڻ وري پٺاڻ سان گفتگو ۾ مشغول ٿي ويا، جا پشتو زبان ۾ هئي. ٽئين ڏينهن صبح جو فجر نماز بعد سونهنءَ تلقين فرمائي، پنهنجي مريديءَ ۾ داخلا جو شرف بخشيائون، ارشاد فرمايائون ته ”فجر نماز بعد سج اڀرڻ تائين مراقبو ڪري قلبي ذڪر ۾ روزانو مشغول رهجِ ان بعد اشراق نماز پڙهي پوءِ دنيوي ڪمن ڪارين سان مشغول ٿجِ ۽ ان ۾ به قلبي ذڪر جاري رکجِ. شريعت جي پابندي هر حال ۾ لازم ڪج“

حضرت قبله گاهه جن (رح) اڪثر پر جلال نظر ايندا هئا. سندن ڪچهريءَ ۾ هر هڪ دم بخود هوندو هو. عرض ڪرڻ جي به گهٽ ڪري جرئت نه ٿيندي هئي. مگر سندن اهڙو جلالي رعب ڪچهرين ۾ محسوس ٿيندو هو. پاڻ جلوت ۾ جيتري قدر جلالي نظر ايندا هئا، اوتري قدر خلوت ۾ نهايت مهربان ۽ جمالي نظر ايندا هئا. هن خاڪسار کي سندن اهڙي صحبت ڪجهه پيرا نصيب ٿي ۽ ان وقت مٿيون تفاوت محسوس ڪيم.

مريد ٿيڻ کان اٽڪل هڪ سال گذرڻ بعد مون سندن حضور اقدس ۾ عرض رکيو ته قبلا، آئون ڪالي خاطر مريد ڪونه ٿيو آهيان، مونکي سلوڪ جي راه طي ڪرايو، انهي خاطر مريد ٿيو آهيان. ڏٺم ته حضرت قبله گاهه جن کي ڇڻ اکين ۾ ڳاڙهي اچي ويو ۽ ڳالهه آهستي ٿڌو ساهه کڻي فرمايائون "گهڻا ماڻهو مريد ٿين ٿا ۽ دنيوي فائدن خاطر وظيفا پڇن ٿا، خط پٽ وٺن ٿا، دعائون گهرن ٿا. مگر اها ڳالهه، جا تو طلبي آهي، سا ٿا پڇن. افسوس آهي، جو ماڻهو عارضي فائدن پٺيان آهن" جڏهن ڪڏهن به انهيءَ راهه بابت عرض رکبو هو ته فرمائيندا هئا ته "قلبي (دلي) ذڪر کي اهڙو ته پچائجي، جو ملڪو ٿي پوي ۽ بلڪل بند ٿي نه سگهي. جڏهن ذڪر اهڙو پچي ويو، جو اٿندي وهندي، گهمندي ڦرندي، سمهندي جاڳندي جاري رهيو، تڏهن سلوڪ جي مشڪل راهه طي ٿي ويئي، باقي راهه آسان آهي." هڪ دفعي ڪنهن مريد عرض رکيو ته قبلا، منهنجو ذڪر اهڙو ته پچي ويو آهي، جو هاڻي اسم ڪانسواءِ ئي الله تعاليٰ جي ياد رهي ٿي ۽ اسم ڏانهن هاڻي دل نٿي وري. فرمايائونس ته "تو کي مبارڪ هجي، جو اها حالت تو کي نصيب ٿي آهي. اسمي ذڪر مان مراد به انهي حالت کي حاصل ڪرڻ آهي. مگر الهي هوندي به اسمي ذڪر کي ضرور جاري رکجي ڇو ته ان مان ئي اها حالت پيدا ٿئي ٿي. ممڪن آهي ته اسمي ذڪر کي جاري نه رکڻ ڪري اها حالت، ڪجهه هٿن سبب، بند ٿي وڃي. صبوح وارو مراقبو ڪڏهن به نه ڇڏجي."

حضرت قبله گاهه جن نهايت ڪشاده دل هوندا هئا. مذهبي تنگدلي وٽن ڪانه هئي. ان لاءِ هڪ مثال پيش ڪريان ٿو:

(١) شاگردي واري زماني ۾ آئون خاڪسار تحريڪ ۾ شامل ٿيس ۽ نهايت سرگرم هوس. هڪ دفعي آئون جڏهن درگاهه پاڪ تي حاضري ڏيڻ آيس، تڏهن خادمن وٽ مونکي ڪنهن، چيو ته يا سائينجن جو مريد رهه يا خاڪسار ٿي رهه. ٻئي ڳالهيون ڪونه ٿينديون. ٻنپهري نماز بعد دستور موجب جڏهن حضرت جن (رح) مصلي تي ويٺا رهيا، ۽ ماڻهن کان احوال وٺندا رهيا تڏهن هڪ خادم، قبله گاهه جن جي روبرو مونکي چيو ته "يا خاڪسار ٿي رهه يا سائين جو مريد، خاڪسار گمراهه آهن" تنهن تي قبله گاهه (رح) جن فرمايو "تون پنهنجا عقيدا سنت جماعت موجب درست رک ۽ مشرقي وارا نه رک، باقي خلق جي خدمت ۽ سپاهيانه زندگي لاءِ خاڪسار جماعت ۾ رهڻ ته ڪو به هرج ڪونهي ۽ اسان کي اعتراض ڪونهي."

ٻيو مثال:- هڪ دفعي ڏيڍ وڳي ٽڪي تي حضرت قبله گاهه جن جي خدمت ۾ ويٺو هوس ته وٽن هڪ خط آيو. ان وقت سندن هڪ مريد مولوي به موجود هو. ان کي فرمايائون ته پڙهي ٻڌاءِ. انهي خط ۾ هڪ ٻاهرئين مولوي سائينجن جي خدمت ۾ لکي موڪليو ته "اسان جي ڳوٺ ۾ هڪ ماڻهو آهي، جو تراويحن جي وچ ۾ بلند آواز سان صلواة نه ٿو پڙهي ۽ چوي ٿو ته دل ۾ ٿو پڙهان. ان لاءِ سائينجن فتويٰ ڏين. هن جا خيالات خراب آهن." ان تي حضرت قبله گاهه جن پنهنجي مريد مولوي کي فرمايو ته جواب ۾ لک ته "تراويحن جي وچ ۾ صلواة پڙهڻ نه فرض آهي ۽ نه وري سنت- اتي صلواة پڙهڻ نيڪ ڪم آهي، باقي جاهي ڪو بلند آواز سان پڙهي، ٻيو جي ڪو نه به پڙهي ته جائز آهي. انهن ٻن

مثالن مان حضرت جن (رح) جي وسيع نظري ۽ ڪشاده دلي معلوم ٿئي ٿي.

حضرت قبلہ گاهہ جن ساداتن ۽ عالمن جي ڏاڍي عزت ڪندا هئا. جڏهن به اسان جي ڳوٺ جتوئن ۾ سندن اچڻ ٿيندو هو تڏهن دستور موجب ڪيترائي آس پاس جا ماڻهو سندن زيارت ۽ ملاقات لاءِ ايندا هئا. آئون ڏسندو هوس ته انهن ۾ جيڪي سادات يا مولوي هوندا هئا تن جي گھڻي عزت ڪندا هئا.

نبين کان پوءِ وليئن جو وجود مبارڪ عام انسان لاءِ برڪت جو باعث آهي. سندن سوانح حيات پڻ لاءِ رهبريءَ جي عملي راهہ آهي. حضرت حڪيم جناب عبدالعزيز جان سرهندي جن، جيڪي حضرت جن جا ڏوهٽا آهن، قبلہ گاهہ (رح) جن جي سوانح حيات قلمبند ڪري اسان تي احسان ڪيو آهي. "فائق هليا فردوس ۾" فيض جو هڪ فانوس ثابت ٿيندو، جنهن جي ذريعي، روحاني فردوس جي فضا مان فرحت بخش هيرون هنين کي محسوس ٿينديون. شال الله تعاليٰ پنهنجي پيارن جي محابي اسان ٻنهي کي سندن صحبتي ڪري، هن جهان ۾ به ۽ هن جهان ۾ به (آمين)

حقير تر از خاڪپاءِ اولياءِ الله

۱۰ مارچ ۱۹۷۰ع	علي نواز جتوئي
مطابق	رئيس، سنڌي شعبو
۱ محرم ۱۳۹۰ ھ	سنڌ يونيورسٽي جام شورو

"شجره سلسلۂ نقشبنديہ"

(از حضرت قبلہ شاهہ آغا صاحب مدظلہ العالي)

حمد اول ہي ڇوان رب العلا جي واسطي.

شڪر بيحد خالق ارض و سما جي واسطي.

پوءِ ڇوان دل جان سان لک لک صلواتون ۽ سلام.

سيد الڪونين ختم الانبيا جي واسطي.

ڪر ڪرم مون تي خدايا مصطفيٰ جي واسطي.

حضرت صديق اڪبر با صفا جي واسطي.

رک سلامت دين ۽ ايمان منهن جو اي خدا.

حضرت سلمان فارس پارسا جي واسطي.

نيڪ ڪر قسمت اسانجي ۽ سعادت ڪر نصيب.

حضرت قاسم امام الاتقيا جي واسطي.

صادقن سان حشر ڪر منهن جو الله العالمين

جعفر صادق امام الاوليا جي واسطي.

ڪر زياده دين ۽ ايمان اسانجو باليقين.

با يزيد بو سطامي پيشوا جي واسطي.

بوالحسن سو خارقاني شهر جو ساڪن هيو.

صاحب ڪشف و ڪرامت مقتدا جي واسطي.

حضرت شه بو علي عاليٰ حسب عالي نسب

صاحب علم و عمل نور الهديٰ جي واسطي.

حسن ظاهر حسن باطن شيخ يوسف کي هئو

ڏي اسانکي حسن ٿي ان مه لقا جي واسطي.

عبد خالق غجدواني هو امام العارفين

خلق جو رهبر ٿيو خاصو خدا جي واسطي.

معرفت پنهن جي عطا ڪر ۽ محبت ڪر نصيب

پير ڪامل عارف راهِ هديٰ جي واسطي.

نيڪ بختي ڪر عطا ۽ عاقبت محمود ڪر

حضرت محمود شاهه اصفيا جي واسطي.

سلسلہ جو پير ڪامل هو علي رامِيتني

حضرت بابا سماسي با صفا جي واسطي.

پير پيرن جو وڏو هئو سيد مير ڪلال

ڪم ڪند و ڪنيار ڪوهه بي ريا جي واسطي.

نقش بند نقش بندان هو بهاؤالدين ولي

تنهن ڪيو روشن طريقو هي خدا جي واسطي.

دل ۾ ذڪر حق جو ڇرخو ڇو زبان هر روز شب

حضرت يعقوب چرخي پيشوا جي واسطي.

بند نفس و قيد شيطان کان خدا آزاد ڪر

خواجهٔ احرار شاهه بي ريا جي واسطي.

زهد ۽ تقويٰ طهارت علم ۽ حلم و حيا

زاهد و درويش و خواجه امڪنا جي واسطي.

ڪر بقا با الله سان موصوف فاني غير کان

شيخ عبدالباقي- باقي بقا جي واسطي.

جنهن ڪيو روشن شريعت ۽ طريقت جو ڏيو

تنهن مجدد الف ثاني مقتدا جي واسطي.

ڏي اسانکي يا الاهي تون گناهن کان پناهه

خواجهٔ معصوم اول حق نما جي واسطي.

رنگ اسانکي دين ۽ ايمان جو ڏي اي خدا

صبغة الله شاهه بي رنگ وريا جي واسطي.

شاهه اسماعيل جو هو صاحب تقويٰ عجيب

جنهن ڪئي قربان جان تنهن جان فدا جي واسطي.

خواجهٔ معصوم ثاني شه غلام محمد ولي

صاحب فيض و ڪرامت با صفا جي واسطي.

دل اسانجي صاف ڪر ۽ زنگ ظلمت دور ڪر

شه صفي الله امام الاصفيا جي واسطي.

شاهه فضل الله جو ٿيو فيض جاري سنڌ ۾

فضل ڪر يا رب اسان تي اوليا جي واسطي.

حضرت شه عبدقيوم هو انهن جو جا نشين

صاحب علم و عمل فيض و هديٰ جي واسطي.

حضرت شه عبدالرحمٰن هو سراج الاوليا

آفتاب معرفت نور الهديٰ جي واسطي.

هو ابو ۽ پير اسانجو مخلصن تي مهربان

حضرت خواجه حسن جان رهنما جي واسطي.

نا اميدي ڪاسڪر اي "شاهه آغا" شاد رهه

فضل هنجو آهي دافع هر بلا جي واسطي.

****

عرض حال

در حقيقت زير نظر ڪتاب "فائق هليا فردوس ۾" بطور مقدمه جي جناب حضرت صاحب (رح) جنجي تصنيف ڪيل ڪتاب "سفر نامه حجاز" لاءِ لکيو هوم. مگر ڪن سببن جي ڪري اصل ڪتاب جي اشاعت ۾ دير ٿيڻ لڳي. ۽ مون خيال ڪيو ته متان اهو ڪم اڌ ۾ نه رهجي وڃي. انهي ڪري ننهن جي مضمون کي ڌار ڪتاب جي صورت ڏني "فائق هليا فردوس" جي نالي سان پيارائي سندن مخلصن، عقيدت مندن ۽ پوين جي خدمت ۾ پيش ڪرڻ جي سعادت حاصل ڪري رهيو آهيان.

جناب حضرت نانا سائين (عليه الرحمة) جن جي سوانح عمري بابت منهن جو هي مختصر مضمون بلڪل ناڪافي. ان لاءِ ته هڪ ضخيم ڪتاب جي ضرورت آهي. جيئن مون ڪتاب جي منڍ ۾ عرض ڪيو آهي ته هي مضمون بطور مقدمه جي لکيو ويو هو. جنهن کي پوءِ ڪجهه اضافن سان سنواري سهڻي ڪتاب جو جامو پارائي سڄڻ جي سامهون آندو اٿم.

جيڪڏهن حضرت صاحب جن جي "حيات مبارڪ" جا مفصل حالات پڙهڻا هجن ته سندن وڏي فرزند حضرت قبله شاهه آغا صاحب مدظله جن جي جوڙيل ڪتاب "مونس المخلصين" (فارسي) جو مطالعه ڪندا جنهن ۾ سندن زندگي جا سڀ پهلو پيش ڪيا ويا آهن.

مون پنهنجي ڪتاب ۾ به "مونس المخلصين" مان گهڻي مدد

ورتي آهي- ۽ وڏيڪ پنهن جي يادگيري ۽ مشاهدي جي آڌار تي احوال قلمبند ڪيو آهي.

آئون پنهنجي مربي ۽ مرشد حضرت صاحب (رحمة الله عليه) جن جي روح ۽ فتوح کي مخاطب ٿي بابر بادشاهه جا چيل اهي ٻه بيت عرض ڪريان ٿو- جيڪي هن پنهن جي روحاني رهبر حضرت خواجه عبيدالله احرار(رح) جي وفات کان پوءِ سندن تصور دل ۾ آڻــي هيئن چيا هئا.

در هوائے نفس گمره عمر ضايع کرده ايم
پيش اهل الله از افعال خــود شرمنده ايم
يک نظر بر مخلصان خسته دل فرما که ما
خواجگی را مانده ايم و خواجگی را بنده ايم

سرهندي دواخانه ڪنري (سنڌ) ناچيز
١٠ مئي ١٩٧٠ع حڪيم عبدالعزيز سرهندي

****

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمده ونصلي على رسوله الكريم

منهن جي ڇا مجال آهي ته مصنف هن سفرنامه جي سوانح حيات اکان ۽ سندن ڪمالات ظاهري ۽ مقامات باطني جو بيان ڪريان؟

مگر جڏهن ته هي هڪ عام اصول آهي ته ڪتاب جي منڍ ۾ انجي مصنف جا مختصر حالات زندگي پڙهندڙن جي واقفيت لاءِ پيش ڪيا ويندا آهن. انهيءَ ڪري آئون به حضرت مصنف هن ڪتاب جي "حيات مبارڪه" جو مختصر خاڪو پڙهندڙن جي خدمت ۾ پيش ڪري انهي اصول جي پوئواري ڪريان ٿو.

ع "حڪايت بود بے پايان بخاموشي ادا ڪردم"

هي حقيقت عالم آشڪار آهي ته حضرت امام رباني مجدد الف ثاني (عليه الرحمة) مٿان الله پاڪ جون جيڪي ٻاجهون ۽ نوازشون هيون اهي انداز ۽ شمار کان ٻاهر آهن. انهن مان هڪڙي اها به آهي ته سندن اولاد امجاد دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڄاتي به آهي علم ۽ صلاحيت جي دولت سان مالامال آهي ۽ جنهن به ملڪ ۽ مقام تي سندن قدم پهتا رشد ۽ هدايت، روحانيت ۽ معرفت جي محفل گرم ڪيائون ۽ هزارن راهِ حق جي متلاشين کي منزل تي رسايائون انهن برگزيده بزرگن مان هڪ هستي هن "سفر نامه" جي مصنف جي به آهي- جيڪو حضرت امام رباني مجدد الف ثاني جي اولاد مان آهي- ۽ سندن خاندان ۾ فيض ۽ ارشاد جو سلسلو وڏن کان ورثي ۾ هلندو اچي ٿو ۽ انشاء الله تعاليٰ تا "يوم القيام" هلندو رهندو.

حسب ۽ نسب

سندن نسب جو سلسلو حضرت مجدد الف ثاني (رح) تائين هن طرح سان آهي-

حضرت مرشدنا ومولانا خواجه حاجي حافظ محمد حسن جان مجددي الفاروقي (رحمته الله عليه) ابن حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان (رح) ابن حضرت حاجي شاه عبدالقيوم (رح) ابن حضرت حاجي شاه محمد فضل الله (رح) ابن حضرت شاه غلام نبي (رح) ابن حضرت شاه غلام حسن (رح) ابن حضرت شاه غلام محمد (رح) ابن حضرت شاه غلام محمد معصوم ثاني (رح) ابن حضرت شيخ محمد اسماعيل (رح) ابن حضرت شيخ محمد صبغته الله (رح) ابن حضرت عروة الوثقي خواجه محمد معصوم (رح) ابن حضرت امام رباني مجدد الف ثاني شيخ احمد سرهندي الفاروقي رضوان الله تعالي عليهم اجمعين حضرت امام رباني مجدد الف ثالي (رح) کان مٿي حضرت امير المؤمنين سيدنا عمر ابن الخطاب رضي الله تعالي عنه تائين ٻٽيه (٣٢) واسطا پون ٿا.

ولادت با سعادت

حضرت مرشدنا و مولانا و قبلتنا خواجه حاجي حافظ محمد حسن جان جي ولادت با سعادت تاريخ ٦- شوال سنه ١٢٧٨ھ قندهار (افغانستان) ۾ ٿي- ۽ هن مولود مسعود دنيائي آب و گل ۾ پنهن جو پير پاتو ۽ پنهن جي جمال جهان آرا سان ظلمت ڪده دهر کي منور ڪيو.

تعليم ۽ تربيت

سندن ننڍپڻ جو زمانو سندن والد ماجد حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان (عليه الرحمته) جي تربيت ۽ نظر فيض اثر هيٺ شروع ٿيو- جڏهن پاڻ پڙهڻ جي لائق ٿيا ته ابتدائي درسي ڪتابن جو سبق پنهن جي قبله گاه

ڪان ورتائون. تنهن ڪان پوءِ وقت جي ٻين عالمن ۽ فاضلن ڪان به ديني علوم حاصل ڪيائون. باطني فيض ۽ سلوڪ جا مرحلا به پنهن جي والد بزرگوار (رح) جي رهنمائي ۾ طئي ڪيائون. ۽ ولايت ۽ معرفت جي منزل تي پهتا. بقول شاهه ڀٽائي (رح)

"سي ٻوڙارا ٻڙ ٿيا سمنڊ سيريو جن
آندائون عميق مان جوتي جواهر
لڌائون لطيف چئي لالون مان لهرن
ڪانهي قيمت تن ملهه مهانگو تن ٻو"

*****

سندن آباءُ و اُجداد جي مختلف ملڪن ۾ سڪونت اختيار ڪرڻ

سرهند شريف - پشاور - قندهار ۽ سنڌ

حضرت امام رباني مجدد الف ثاني شيخ احمد سرهندي (قدس سرہٗ) سنه ١٠٣٤ھ ۾ سرهند شريف اندر وصال فرمايو. سندن وفات کان پوءِ پنجن پشتن تائين سندن اولاد امجاد انهي شهر ۾ مقيم رهيو. جڏهن هندوستان ۾ اسلامي حڪومت کي زوال آيو ۽ مغليه سلطنت جو شيرازو منتشر ٿيو ته سکن پنجاب جي علائقي تي پنهنجو قبضو ڄمايو. شهر "سرهند" جيڪو ورهن کان وٺي حضرت مجدد الف ثاني ۽ سندن اولاد جو وطن هو. تباهه ۽ برباد ڪيائون ۽ اتي جي باشندن کي ظلم ۽ ستم جو نشانو بڻايائون. سکن جي انهيءَ وحشانيت ۽ درندگي کان تنگ اچي حضرت مجدد (رح) جو سمورو اولاد پنهنجي آبائي وطن مان هجرت ڪرڻ تي مجبور ٿيو. انهن مان ڪن دهلي. ڪن رامپور. ڪن ڀوپال. ڪن سنڌ. ڪن پشاور. ڪن ڪابل ۽ ڪن قندهار کي وڃي وسايو ڪن بلخ ۽ بخارا ڏانهن رخ رکيو. ڪن وڃي عرب جي پاڪ سر زمين کي پنهنجو پناهه گاهه بڻايو. اسانجي ممدوح ۽ مرشد حضرت خواجه محمد حسن جان (رح) جي ڏاڏن مان حضرت شاهه غلام محمد (رح) ۽ انجي فرزندن حضرت شاهه غلام حسين (رح) ۽ حضرت شاهه غلام حسن (رح) قندهار جي بادشاهه احمد شاهه ابدالي جي استدعا تي پشاور شهر کي پنهنجي رهائش لاءِ پسند ڪيو. ۽ پشاور ان وقت ۾ قندهار جو هڪ صوبو هو. ۽ احمد شاهه ابدالي جي زير فرمان هو. حضرت شاهه غلام محمد (رح) "قدوة الاولياء" جو اهو

معمول هوندو هو ته ڇهه مهنا گرمين جا پشاور ۾ ۽ ڇهه مهنا سردين جا لاهور ۾ قيام ڪندا هئا- ۽ پنهن جي سڄي اهل ۽ عيال کي ساڻ وٺي ويندا هئا- سندن قافلو جڏهن لاهور کان پشاور طرف ڪوچ ڪندو هو ته مثل بادشاهي لشڪر جو گمان ٿيندو هو-

مردانين ۽ زنانين پالڪين جو تعداد هڪ سوتائين پهچي ويندو هو ۽ ڪڏهن ان کان به زياده- پڻ سوارين اٺن، گهوڙن ۽ بيل گاڏين جو اندازو ان تي ڪرڻ گهرجي هڪ مهينو روانگي کان اڳي ڪئين ماڻهو رستي کي هموار ۽ ٺيڪ ڪرڻ لاءِ موڪليا ويندا هئا- ۽ منزلن تي ضرورت جون سڀ شيون موجود رکيون وينديون هيون-

بالآخر حضرت شاهه غلام محمد (رح) "قدوة الاولياء" سنه ۱۱۷۸ھ ۾ ۽ سندن فرزند حضرت شاهه غلام حسن (رح) سنه ۱۲۰۴ھ ۾ پشاور شهر ۾ انتقال فرمايو- ۽ ڪين شهر کان ٻاهر اسد خان جي باغ ۾ (جيڪو سندن خاص مريدن مان هو) دفن ڪيو ويو- عاليشان مسجدون ۽ مقبرا اتي تعمير ڪيا ويا هئا- جي ٻن سکن جي هٿان تباهه ٿي ويا- اڄ ڏينهن تائين سندن زيارت پشاور شهر ۾ ڇانوڻي جي لڳ موجود آهي-

حضرت شاهه غلام حسن (رح) جي وفات کان پوءِ سندن فرزند حضرت شاهه غلام نبي (رح) پشاور مان هجرت ڪري اچي قندهار شهر ۾ سڪونت اختيار ڪئي ۽ اهي شهر ۾ سنه ۱۲۲۶ھ ۾ پاڻ رحلت ڪيائون ۽ پنهن جي عم محترم حضرت شاهه غلام حسين (رح) عرف "حضرت جي" جي قبرستان ويجهو هڪ ڌار مقبره ۾ مدفون ٿيا. جيڪو حضرت مير غلام نبي (رح) جي زيارت سان مشهور آهي-

سندن وفات کان پوءِ سندن فرزند حضرت شاهه محمد فضل الله (رح) (مصنف عمدة المقامات سنه ۱۲۴۰ھ ۾ ۽ تنهن کان پوءِ سندن فرزند حضرت شاهه عبدالقيوم (رح) سنه ۱۲۷۱ھ ۾ وفات ڪئي ۽ پنهن جن وڏن جي پاسي ۾ ابدي آرام لاءِ جاءِ ورتائون رحمهم الله تعالي عليهم اجمعين.

اهڙيءَ طرح اسانجي ممدوح ۽ مرشد حضرت خواجه حاجي محمد حسن جان (رح) جا آباؤ واجداد ڇهن پشتن تائين قندهار شهر ۾ مقيم رهيا. ايستائين جو جڏهن سنه ۱۲۹۵ھ ۾ انگريزن افغانستان تي حملو ڪيو. ڪابل ۽ قندهار تي قبضو ڪري امير عبدالرحمان کي اتي جو هٿ ٺوڪيو حاڪم بنائي تخت تي ويهاريو. هو هڪ ظالم ۽ سفاڪ شخص هو پيرن ۽ عالمن کي قتل ڪرائڻ هنجو محبوب مشغلو هو. انهن حالات کان مجبور ٿي سندن والد ماجد حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان (رح) افغانستان مان لڏي هميشه لاءِ عربستان ۾ رهائش جو ارادو ڪيو. ۽ سنه ۱۲۹۷ھ ۾ پنهن جي سڄي ڪٽنب کي ساڻ ڪري سنڌ جي وسٽي روانا ٿيا. ۽ سنڌ ۾ پهچڻ کان پوءِ پنهن جي با اخلاص مريد سيد ميران محمد شاهه اول (۲۴۸ھ ۱۳۰۹ھ) جي اصرار تي سندن ڳوٺ ٽکڙ تعلقه گوني ضلع حيدرآباد ۾ اچي قيام ڪيائون. جتان ۱۲۹۹ھ ۾ سڄي اهل ۽ عيال سان عربستان روانا ٿيا. ۽ پنجن سالن جو عرصو انهي پاڪ ملڪ ۾ گذاري وري سنه ۱۳۰۵ھ ۾ ٽکڙ موٽي آيا ۽ پنهن جي حيات مبارڪه جا آخري ڏهه سال انهي ڳوٺ ۾ بسر ڪري سنه ۱۳۱۵ھ ۾ دارالبقا ڏانهن راهي ٿيا.

حضرت خواجه حاجي محمد حسن جان (رح) پنهن جي والد بزرگوار جي وفات کان پوءِ سنه ۱۳۱۶ھ ۾ ٽکڙ کان لڏي اچي ٽنڊي سائينداد ۾ مستقل طرح سڪونت اختيار ڪئي. ۽ پنهن جي زندگي جا قريباً پنجاهه سال انهي ڳوٺ ۾ گذاري سنه ۱۳۶۵ھ ۾ سفر آخرت اختيار ڪيو.

اهو آهي اسانجي حضرت صاحب (رحمته الله عليه) جي وڏن بزرگن جو سرهند شريف کان پشاور ۽ افغانستان ڏانهن هجرت ڪرڻ جو داستان ۽ افغانستان کان وري عربستان ڏانهن وڃڻ ۽ موٽي سنڌ ۾ اچڻ ۽ ٽنڊي سائينداد ۾ مستقل رهائش اختيار ڪرڻ. ۽ گنجي جبل ۾ انهن ناياب گوهرن ۽ گنج گران مايه جي دفن ٿيڻ جو مختصر داستان.

پٺي جنين پوءِ، گنجي ڏونگر گام جي
ڏوري سا جوءِ، لوڇي لاهوتي ٿيا شاهه (رح)

افغانستان مان عربستان هجرت ڪرڻ ۽ سنڌ ۾ اچڻ

سنه ١٢٩٥ ۾ افغانستان اندر انقلاب آيو. ۽ ڪابل ۽ قندهار تي انگريزن جو قبضو ٿيو. غيور افغانن انگريزن جي خلاف جهاد جو جهنڊو بلند ڪيو. ٽن سالن تائين انگريزن سان غازي جنگ جوٽيو آيا. سندن والد ماجد حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان (عليه الرحمته) به نفس نفيس انهن معرڪن ۾ حصو ورتو ۽ مجاهدين آزادي سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏيئي وڏي همت ۽ دليري سان مقابلو ڪيائون. اسانجو حضرت صاحب مصنف هن "سفر نامه" جو باوجود ننڍي چمار هئڻ جي به پنهنجي والد ماجد سان هن جهاد اسلامي ۾ گڏ هئا.

ملڪ ۾ افراتفري ۽ طوائف الملوڪي جي حالتن ڪان مجبور ٿي سندن والد ماجد (رح) اتان هجرت ڪري عربستان ڏانهن وڃڻ مناسب ڄاتو. ۽ سنه ١٢٩٧ھ ۾ وطن کي الوداع چئي پنهن جي سڄي ڪٽنب ننڍن وڏن سميت جنجو تعداد پنجاهه سٺ ه. اٺن ۽ گهوڙن تي سوار ٿي روانا ٿيا. سفر جون منزلون ڏوري قلات (بلوچستان) ۾ پهتا. ۽ مستوفي فقير محمد خان وٽ (جو سندن معتقدن مان هو) مانجهاندو ڪيائون. ڪي ڏينهن اتي گذاري پوءِ باگ. ناڙي ۾ قاضي حامد الله ۽ ملا عبدالحڪيم وٽ اچي ترسيا. جت ڪجهه ڏينهن رهي سفر جو ٿڪ لٿائون. حضراتن جو هي قافلو جڏهن سنڌ جي سر زمين ۾ داخل ٿيو ته اتي جا مريد ۽ مخلص محبت ۽ عقيدت سان سندن زيارت ۽ استقبال لاءِ اچي گڏ ٿيا. هر ڪنهن جي اها خواهش هئي ته حضرت صاحب جن عربستان وڃڻ کان اڳ سندس ڪکن تي پنهنجا

برڪت پريا قدم ڀيرائين. ۽ سندن دعوت قبول ڪن. پين جون آجون ته قبوليت جي درجي ۾ نه آيون. مگر ٽکڙ جي ساداتن جو مطالبو ڪونه موٽايائون ۽ سيد ميران محمد شاه اول (سنه ١٢٢٥ﻫ سنه ١٣٠٩ﻫ) جيڪو سندن استقبال لاءِ ٽکڙ مان ڪاهي ۽ ٽي سو ميلن جو مفاصلو طئي ڪري ياگ ناڙي پهتو هو. انجي استدعا کي ڪونه موٽايائون ۽ سندن ڳوٺ ٽکڙ تعلقه گوني ضلع حيدرآباد ۾ اچي قيام ڪيائون سيد مڪورا ۽ مرشد جي خدمت لاءِ سندرو ٻڌي بيٺا ۽ چگو ڀاڱ موڪيائون.

ملڪ مان عربستان وڃڻ ۽ واپس ٿيڪڙ اچڻ

عربستان جي سفر تي اسهڻ کان اڳ حضرت صاحب وڏن اسانجي ممدوح ۽ مصنف هن "سفرنامه" جي تعليم لاءِ متيارين جي ناميار ي عالم مولوي حاجي لعل محمد صاحب کي ٿيڪڙ گهرايو. قريباً ٻن سالن تائين پاڻ مولانا موصوف وٽ علوم دينيه جا ڪتاب پڙهندا رهيا. ۽ جڏهن سنه ۱۲۹۹هه ۾ حضرت صاحب سڄي اهل ۽ عيال سان عربستان طرف روانا ٿيا. ته مولوي حاجي لعل محمد صاحب کي به پاڻ سان گڏ وٺي ويا. سفر حجاز ۾ به سندن تعليم جو سلسلو جاري رهيو. جڏهن حرمين الشريفين پهتا. حج ۽ زيارتن کان فارغ ٿيا ته مولوي صاحب موڪلائي وطن واپس پهتو. ۽ حضرت صاحب مصنف هن "سفر نامه" جي عربستان ۾ ان وقت جي سربرآورده علمائن جهڙو ته حضرت مولانا رحمت الله مهاجر مڪي وٽ سندس مدرسه "صولتيه" ۾ علم جي تڪميل ڪئي. مڪه شريف جي مفتي شيخ احمد زيني دحلان وٽ علم حديث حاصل ڪيائون. ۽ روايت صحاح ستہ جي اجازت به ان کان ورتائون. انهن ئي ڏينهن ۾ ڪين قرآن شريف ياد ڪرڻ جو شوق دل ۾ پيدا ٿيو. باوجود ڪمن ڪارين جي ڪثرت ۽ عيال جي خدمت جي به پاڻ انهي ارادي جي تڪميل ۾ لڳي ويا ٿوري عرصي اندر ماويهہ سيپارا ياد ڪري ورتائون. الله پاڪ انهي نعمت عظميٰ کان به ڪين نوازيو. باقي اٺ سيپارا سنڌ ۾ موٽي اچڻ کان پوءِ ياد ڪري ورتائون. حضرت صاحب وڏن سندن قرآن شريف ياد ڪرڻ جي خوشيءَ ۾ شڪراني طور وڏي خيرات جي ماني ڪئي.

مطلب ته پلاري ملڪ عربستان ۾ سندن والد ماجد (عليه الرحمة) پورا پنج سال رهيا. پوءِ اتي جي ڪن بزگن جي مشوره موجب وطن

واپس ٿين جو ارادو ڪيائون مڪه معظم جي مولانا مهاجر مڪي سندن ملڪ موٽڻ تي گهڻو اصرار ڪيو. ۽ چيو ته اوهان هندوستان موٽي وڃو. اتي الله جي گهڻي مخلوق اوهان مان فيض وٺندي اهڙي طرح پنجن سالن جو عرصو مڪه معظم ۽ مدينه منوره ۾ گذاري ۽ اتي جي فيوضات ۽ برڪات مان مالا مال ٿي حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان (عليه الرحمة) جن سنه ١٣٠٥ھ ۾ واپس ٽڪڙ پهتا.

حضرت صاحب وڏن عربستان کان موٽڻ بعد ڏهه سال سائده ٽڪڙ ۾ گذاريا. اهو ننڍڙو ڳوٺ انهيءَ زماني ۾ مرجع خلائق ۽ ملجائي عالم بڻيل هو. سنڌ، بلوچستان، افغانستان ۽ هندوستان جي ڪوشي ڪوشي مان خاص ۽ عام، امير ۽ فقير، مشائخ ۽ علماء ڏيهون ڏوري، منزلون ماري ٽڪڙ پهچندا هئا. ۽ حضرت صاحب (عليه الرحمته) جي چشمه فيض ۽ هدايت مان پنهن جي اُڃ جي اوساٽ لاهي موٽندا هئا. گويا ٽڪڙ انهيءَ وقت روحانيت ۽ معرفت جو مرڪز بڻيل هو.

نيٺ بحڪم **ڪل من عليها فان** حضرت صاحب وڏن ڪجهه ڏينهن بيمار رهڻ بعد داعي اجل جي سڏ تي لبيڪ چئي هن دارفاني مان موڪلايو ۽ دارِبقا ڏانهن سفر اختيار ڪيو. سندن وفات جمعه جي ڏينهن تاريخ ٢ ذولعقد سنه ١٣١٥ھ ٽڪڙ ۾ ٿي. ۽ هن اسرار ۽ علوم جي گنج کي گنجي ٽڪرتي ٽڪڙ کان ٻه ميل اتر ۾ دفن ڪيائون سندن مزار پر انوار اڄ ڪالهه "مقبري شريف" جي نالي سان مشهور آهي. ۽ عام وخاص جي زيارت گاهه آهي. بقول شاهه ڀٽائي (رح)

"ساري رات سبحان، جاڳي جن ياد ڪيو.
انجي عبداللطيف چئي، مٽي لڌو مان
ڪوڙين ڪن سلام اچي آڳ ان جي"

سندن تاريخ وفات لفظ "غفو لـه" مان نڪري ٿي.

١٣١٥ھ

حضرت صاحب وڏن عليه الـرحمة جـي وفات ڪان پوءِ سيني مخلص، عزيـزن ۽ عالمن جـي اتفاق رائي سان حضرت خواجه حاجي حافظ محمد حسن جان پنهن جي والد ماجد جي مسند مبارڪ تي جلوه افروز ٿيا۔ ۽ هڪ سال جو عرصو ٽنڊي ۾ رهڻ کان پوءِ سنه ١٣٠٦هه ۾ لاڙي اچي ٽنڊي سائينداد ۾ مستقل طرح سڪونت اختيار ڪيائون۔ جتي اڄ تائين سندن ٺهرايل ڪوٽ، حويليون، اوطاقون ۽ مسجدون موجود آهن۔

سندن سمورا سفر حج

ٻيون سفر حج سنہ ١٣٢٠ھ

سنہ ١٣٢٠ھ ۾ ڪين ٻيهر حرمين الشريفن جي زيارت جو شوق پيدا ٿيو ۽ پنهن جن مخلصن ۽ محبن جي جماعت سان ١٤، رمضان المبارڪ جو ٽنڊي سائينداد مان روانا ٿيا- وري ٢٥ صفر سنہ ١٣٢١ھ خيرعافيت سان موٽي آيا- انهي سفر ۾ سائن سيد عبدالحڪيم شاھ ٽڪڙ وارو- سيد باقرشاھ ٽتي وارو ۽ ٻيا رفيق ساڻ هئا- پاڻ رسالہ "ٻنج گنج" بہ انهي سفر ۾ تصنيف فرمايائون جنهن جو ذڪر اڳتي ايندو-

ٽيون سفر حج سنہ ١٣٢٢ھ

وري سنہ ١٣٢٢ھ ۾ ڪين "ٻرين جي پار" جي پڪ ٿي انهي سفر ۾ سائن مريد خادم ۽ دوست احباب گڏ هئا- تن مان مرحوم حاجي عبداللطيف بختيارپوري- حافظ اسماعيل ٺقرج مڪان ٻين تعلقہ ڪهري وارو- ڊاڪٽر شيخ شمس الدين حيدرآباد وارو ۽ حاجي عبدالله مڪراني سندن خادم ۽ ٻيا هئا-

چوٿون سفر حج سنہ ١٣٣٢ھ (١٩١٤ع)

چوٿون ڀيرو سنہ ١٣٣٢ھ ۾ سيني انبيائن ۽ اوليائن جي زيارت لاء بصره، بغداد، ڪربلا، نجف اشرف، شام، بيت المقدس ۽ نجد جي رستي ڪان سفر اختيار ڪيائون- الهي سفر جا عجيب و غريب حالات هن "سفرنامہ" ۾ اوهان جي سامهون آهن- جنجي بيان ڪرڻ

جي ڪا ضرورت نہ آهي. انهيءَ سفر ۾ جن رفيقن حضرت صاحب جن سان ساٿ ڏنو. تن ۾ سندن وڏو فرزند حضرت شاهه آغا صاحب. حضرت غلام دستگير جان مرحوم (سندن سوٽ ۽ راقم الحروف جو والد ماجد) سيد عبدالله شاهه واهڙائي. سيد فضل علي شاهه ٻانائي. وڏيرو محمد حسن ميهڙائي. مولوي قاضي نظر محمد سومرو ديهاتي ۽ ٻيا هئا.

حضرت شاهه آغا صاحب مدظله ڪان سواءِ هن وقت ٻيا سڀ رفيق "رفيق اعليٰ" سان ملي چڪا آهن. شال رب سائين مٿن ٻنهن جي رحمتن جو نزول فرمائي ۽ ڪين مرهي.

پنجون سفر حج سنه ۱۳۵۷ھ (مطابق ۱۹۳۸ع)

هي سفر سندن آخري سفر حج بيت الله هو. جنهن ۾ پاڻ پنهنجي مخلص مريدن جي وڏي جماعت ۽ سڄي اهل و عيال سان گڏ ديار حبيب (ص) جي آخري ديدار لاءِ ويا هئا. رفيقن ۾ سندن صاحبزادو حاجي عبدالستار جان. صاحبزادو محمد اسحاق جان. قاضي عبدالڪريم مهيسر ميهڙ وارو. حاجي محمد محسن ڏوڪري وارو. مخدوم احمد علي بوبڪن وارو. مولوي ميان عبدالقيوم بختيارپوري. خانبهادر غلام محمد اسراڻ لاڙڪاڻي وارو. حاجي علي محمد پٺاڻ سندن خادم ۽ ٻيا هئا.

ڪوئيٽا جي زلزلي جو واقعو

سنه ۱۳۵۴هه (سنه ۱۹۳۵ع)

ڪيترن سالن کان وٺي حضرت صاحب جن جو هيءُ معمول هوندو هو ته پاڻ گرمين جي شروع ۾ هر سال عيال سميت ڪوئيٽا هليا ويندا هئا. اونهاري جي سڄي سيزن اتي گذاري سياري جي منڍ ۾ پنهن جي قيام گاهه ٽنڊي سائينداد موٽي ايندا هئا. دستور موجب هن سال به پاڻ ڪوئيٽا پهتا. اڃان ٿي ڏينهن مس گذريا هئا ته تاريخ ۲۷ صفر سنه ۱۳۵۴ مطابق (۳۱ مئي سنه ۱۹۳۵) رات جو ۳ بجي زلزلي جا شديد لوڏا اچڻ لڳا. زلزلو ڇا هو؟ بس! ڪاري قيام هئي. سوين سربفلڪ عمارتون زمين دوز ٿي ويون. هزارن جي تعداد ۾ مرد زالون، ٻار ۽ ٻار جيڪي الهئي ٿڌي رات ۾ مٺي ننڊ جا مزا وٺي رهيا هئا. سوين من مٽي ۽ ملبي جي ڍيرن ۾ دٻجي اجل جو شڪار ٿيا. تباهي ۽ برٻادي جي طوفان سڄي ڪوئيٽا کي پنهن جي ليٽ ۾ آڻي ڇڏيو ۽ موت جو پيالڪ پاڇو ڇنئي ٻاسي پکڙجي ويو. سڄي دنيا درهم برهم ٿي وئي. شيخ عطار (رح) سچ چيو آهي.

طرفة العيني جهان برهم زند
کس نمي آرد که آنجا دم زند

اسانجي حضرت صاحب (عليه الرحمة) جو سڄو عيال انهيءَ ناگهاني آفت جو نذر ٿي ويو. پاڻ رب سائين جي فضل سان بچي ويا. البت گوڏي ۾ ڏک لڳڻ ڪري زخم ٿي پيو هو. جو ڪيترن مهنن کان پوءِ وڃي ڇٽو. انهي حادثي ۾ سندن ٻه فرزند ٿي معصوم نياڻيون.

هڪ اهليہ. هڪ انجي ڀيڻ. هڪ خادم. هڪ انجو پٽ. هڪ مهمان ڪل ڏهہ ماڻهو هڪڙي پل ۾ الله کي پيارا ٿيا. انهي نا قابل برداشت صدمي کي پاڻ جنهن صبر ۽ سڪون سان سٺائون. اهو سندن ني ڪمال هو. تسليم ۽ رضا جو هي اهو مقام آهي. جو فقط الله وارن کي ئي حاصل ٿيندو آهي. بقول شاهہ ڀٽائي (رح)

"دوست ڪهائي داد لا محب مارائي
خاص خليلن کي سختيون سهائي
الله الصمد بي نياز سا ڪري جا چاهي
انهيءَ منجهہ آهي ڪا اونهي ڳالهہ اسرار جي

مسجدن جي تعمير

جنهن به جاءِ تي سندن رهائش يا سڪونت ٿيندي هئي ته پاڻ پهريائين اتي مسجد جو بنياد وجهندا هئا. ۽ حديث شريف

ومن بني الله مسجداً. بني الله له بيتاً في الجنة

جي حڪم پٽاندر پنهن جي لاءِ جنت ۾ جاءِ جوڙائيندا هئا. جيترو اسان جي معلومات ۾ آهي ته حضرت صاحب (رح) جن ست مسجدون نئين سر پنهن جي خرچ ۽ ڪوشش سان تعمير ڪرايون هيون. باقي جن مسجدن جي اڏاوت ۾ پاڻ مدد يا خيرات ڏنائون تن جو بيان هتي نه ٿا ڪريون.

١- پهرين مسجد شريف

مڪان پوٺل تعلقه ساماري ۾ جتي ان وقت حضرت صاحب (رح) وڏن جي زمين سندن سنڀال ۾ هئي. اتي مسجد تعمير ڪرايائون.

٢- ٻي مسجد شريف

مڪان ٻڻ تعلقه کپري ۾ پنهن جي زمينداريءَ تي مسجد ٺهرايائون ۽ تاريخ تعمير انجي ۾ پاڻ جڙي اٿن. اها ڪا شيءِ جي سر جنهن تي تاريخ تعمير لکيل آهي سا اڄ ڏينهن تائين مسجد تي لڳل آهي. اها تاريخ هيءَ آهي.

روز محشر ڪه جان گداز بود — اولين پرسش نماز بود
سال تاريخ اين خجسته بنا — گشت ظاهر ز "مسجد الغربا"

١٣٤٢

٣- ٽين مسجد شريف-

ينهن جي والد بزرگوار جي مقبري گنجي جبل تي عاليشان مسجد بن حجرن سان گڏ تعمير ڪرايائون- جا بڻ آباد آهي ۽ منجهس بانگ صلواة ٿيندي رهي ٿي- انهي مسجد شريف جي تعمير جو سال تاريخ قاضي سيد اسد الله شاهه مرحوم "فدا" تخلص واري هيٺئن چيو آهي- ۽ ڪاشي جي سر تي خوشخط اکرن سان مسجد مٿان موجود آهي-

بنا شد مسجدی زیباله لحمد · بیا جنات عدن رابکن سیر
چو شد آغاز و انجامش بخوبی · فدا سالش بگو "اتمام باالخیر"

١٣٣٨ھ

٤- چوٿين مسجد شريف-

ٽنڊي سائينداد ۾ ب پيرا مسجد تعمير ڪرايائون- ۽ وٽين پيري جهڪا مسجد شريف لهرائي اٿن- اها ئي تعمير جو هڪ اعليٰ نمونو آهي- شڪارپور جي مستري محمد بخش ۽ سندس سائين ڏاهي هئي- اڄ ڏينهن تائين هي مسجد شريف قائم آهي- ۽ حضرت صاحب رحمة الله عليه جي زنده يادگار آهي سندن پائيڻي صاحبزادي حاجي محمد اسماعيل جان "روشن" انجي تاريخ تعمير هن طرح چئي آهي-

مسجد این جا بنا به زینت و زیب · خاص از لطف رب واحد شد
گفت "روشن" به سال تعمیرش · واه واه "افضل مساجد شد"

١٣٤٧ھ

٥- پنجين مسجد شريف-

ڪوئيٽا شهر جي ويجهو شاهو ڳوٺ ۾ پهرين ٺهيل مسجد شريف زلزلي ۾ شهيد ٿي وئي- پاڻ پهر انکي تعمير ڪرايائون-

٦ ڇهين مسجد شريف-

ڪوئيٽا شهر کان ايرندي طرف ٻارهن ميل پري جبل ۾ هڪ

باڻي جو چشمو ڪجھ نڪرو زمين جو خريد ڪيو هئائون. اتي اوطاق ۽ مسجد ٺهرايائون، سندن ارادو اهو هو ته ماڻهن جي گوڙ شور کان ڪجھ وقت نوبڪلائي ۾ گذاريو وڃي.

٧- ستيون مسجد شريف-

شڪارپور سنڌ ۾ هزاري در جي ويجهو جتي سندن موروثي مڪان آهي. اتي پراڻي مسجد جي جاءِ تي نئين مسجد پڪي طبقي تيار ڪرايائون. جا اڄ ڏينهن سوڌو آباد آهي. ۽ منجهس پنجئي وقت "الله اڪبر" جو آواز بلند ٿيندو وهي ٿو.

* * * * *

عربي مدرسن کي جاري ڪرڻ

حضرت صاحب عليه الرحمة جن ديني مڪتبن ۽ مدرسن کي جتي به هوندا هئا، امداد ڪندا هئا ۽ علم ديني جي پڙهڻ لاءِ تاڪيد فرمائيندا هئا. ڪيترا مدرسا سندن ذاتي ڪوشش سان برپا ٿيا هئا ۽ هزارن شاگردن انهن مان فيض پرايو. هيٺ اسان چند مدرسن جو ذڪر ڪريون ٿا، جن کي حضرت صاحب جن جي اعانت يا سرپرستي حاصل هئي.

١- مولوي محمد عثمان قراني پنيوي جو مدرسو.

هي مدرسو مولوي محمد عثمان پنيوي، ڳوٺ عمر پنيوري اڳ ۾ ٺاڏي پلي ضلع ٿرپارڪر ۾ کوليو. مدرسي جو نالو "مدرسه مجدديه" رکيو. حضرت صاحب جن ان مدرسي جي امداد لاءِ اتي جي مريدن جهڙوڪ رئيس غلام محمد خان پير ڳڙي ۽ ٻين ڀسڪرداڻي وارن زميندارن تي ساليانو نقد رقم يا اَن وغيره مقرر ڪيائون. پاڻ به هڪ معقول مدد هر سال ڏيندا هئا. مدرسي جي آمد و خرچ جي رجسٽر ۾ سندن دستخط ۽ تاريخ جو اندراج اڄ تائين موجود آهي.

٢- ڳاهي مهيسر وارو مدرسو.

ڳاهي مهيسر هڪ ڳوٺ آهي، ميهڙ شهر جي ويجهو. انهي ڳوٺ جا زميندار مهيسر قوم جا وڏيرا شاهه محمد خان ۽ حاجي اسماعيل خان حضرت صاحب جن جا مريد هئا. پاڻ اتي به "مدرسه مجدديه" جو بنياد وڌائون. ۽ مولوي عبدالوهاب ڪنڀار ۽ مولوي عبدالڪريم ڏيري کي ديني علم جي درس لاءِ مقرر ڪيائون. ان طرف جي

مريدن تي ساليانو چندو ۽ شاگردن جي کاڌي لاءِ آن جو بار ڪيائون. جيستائين ته وڏيرو شاهه محمد خان ۽ مولوي عبدالوهاب زنده هئا. مدرسي جو ڪاروبار به تمام سٺو هليو- ۽ بيحد قابل ۽ ذهين عالم ان مدرسي پيدا ڪيا. مگر افسوس ته انهن ٻنهي صاحبن جي وفات کان پوءِ مدرسي جو نظام به بيهي ويو.

٣- آباڻ واري مدرسو-

جيڪو لاڙڪاڻي کان ڏکڻ طرف ڇهن ميلن جي مفاصلي تي آهي انهيءَ ڳوٺ جا زميندار اڄڙ قوم جا سندن مريد آهن. انهن مان هڪ مخير ۽ ديندار انسان حاجي غلام قادر خان اڄڙ مدرسي ۽ مسجد جي تعمير لاءِ ٻنهن جي زمين مان ڪجهه حصو وقف ڪيو- ۽ ٻين زميندارن به پاڻ ته ساليانو رقم مقرر ڪئي حضرت صاحب جن ٻنهن جي نگراني هيٺ مدرسي کي هلايو- ۽ مدرس مقرر ڪيائون. ڪو وقت اهو مدرسو سٺي نموني هلندو رهيو- پوءِ زميندارن جي بي توجهي ۽ انگريزي تعليم ڏانهن رغبت وڌڻ ڪري مدرسي جي به اڳوڻي رونق نه رهي.

۴- ٽنڊي سائينداد وارو مدرسو-

هي مدرسو ٽنڊي سائينداد ۾ خانقاه اندر سندن نظرداري هيٺ سندن قيام واري وقت کان وٺي شروع ٿيو- انهيءَ مدرسي ۾ سندن صاحبزادن کان سواءِ پرديسي طالب علم به تعليم وٺندا هئا. سنڌ جا نهايت ناميارا عالم ان مدرسي ۾ مقرر ٿي آيا- جن مان حاجي لعل محمد صاحب مٽيارين وارو مخدوم حاجي حسن الله پاٽ وارو- مولوي خير محمد منگسي ۽ مولوي عبدالقيوم بختيارپوري قابل ذڪر آهن.

تحريڪ خلافت (١٣٣٧ھ ١٩١٩ع)

حضرت صاحب جن مسلمان بادشاهن مان ترڪيءَ جي سلطان عبدالحميد خان کي "خليفة المسلمين" ڪري تسليم ڪندا هئا. ۽ جڏهن به ترڪي حڪومت مٿان ڪابه مصيبت نازل ٿيندي هئي. ته پاڻ انهيءَ ڪان گهڻو متفڪر ۽ متردد ٿيندا هئا. جڏهن آزاد خيال ترڪ نوجوانن بغاوت ڪري سلطان عبدالحميد خان کي تخت تان لاٿو. ۽ خلافت جو خاتمو آڻي ڇڏيو ته ڪين انهيءَ ڳالهه جو سخت صدمو پهتو.

تنهن کان پوءِ جڏهن ١٩١٢ع ۾ اٽلي، ترڪي حڪومت جي مقبوضات مان طرابلس تي حملو ڪيو ۽ "جنگ بلقان" شروع ٿي ته حضرت صاحب جن ترڪ مجاهدن جي زبردست مالي امداد ڪئي ۽ هزارين رپيا پاڻان ۽ پنهن جي مريدن مان چندو ڪري "هلال احمر" ترڪي ڏانهن موڪليندا رهيا.

ان بعد ١٩١٤ع ۾ پهرين جنگ عظيم لڳي. جنهن ۾ جرمني، ترڪي هڪ طرف. برطانيه، فرانس ۽ اٽلي ٻئي طرف هئا. چار سال لاڳيتي جنگ جاري رهي. نيٺ جرمني ۽ ترڪيءَ شڪست کاڌي. ۽ اتحادي فتح ياب ٿيا. صلح نامو ان اکيو ويو.

نصاريٰ پاڻ ۾ هڪ ٿي ويا. ۽ سچو نزلو ترڪي مٿان ڪريو. ۽ هنن جي عظيم سلطنت جا حصا بخرا ڪري اتحادين پاڻ ۾ ونڊي ورهي ڪنيا. ترڪ مجاهد کي جيڪو اسلام جو آخري سهارو هو "مرد بيمار" جو لقب ڏيئي بي دست وپا بنايو ويو.

ترڪن جي شڪست ۽ اسلامي ملڪن تي نصارن جي تسلط اسانجي حضرت صاحب (رح) جن جي دل کي بيحد ڏک پهچايو. ۽ انهن

فرمائيندا هئا ته "ڪفر هڪ ملت آهي، هو ڪڏهن به مسلمان جا دوست بنجي نه ٿا سگهن. ترڪ جيڪڏهن جرمني سان (جو پڻ نصارو هو) دوستي جو ناتو نه ڳنڍين ها ته ايتري نقصان ۾ نه اچن ها"

جنگ جي خاتمي بعد سال ١٩١٩ع ۾ هندستان اندر "تحريڪ خلافت" جو بنياد پيو. هندن ظاهري طرح انهيءَ تحريڪ ۾ مسلمانن سان ساٿ ڏنو، پر اندر ۾ ڪينو ۽ ڪٽرپڻو رکيائون. سادا سيڌا مسلمان هنن جي فريب جي ڄار ۾ ڦاسي پيا ۽ کين پنهنجو دلي دوست ۽ همدرد سمجهيائون.

گانڌي جي قيادت.

موهنداس گانڌي جيڪو هڪ متعصب هندو ۽ اسلام جو دلي دشمن هو خلافت تحريڪ جي باني انگي پنهنجو اڳواڻ بنايو ۽ هنجي هر حڪم تي آمنا و صدقنا چوڻ لڳا. هنجي حيثيت ۽ درجه کي ايترو ته مٿي کڻي ويا جو (نعوذ با الله) انبيائن ۽ اوليائن جي صف ۾ وڃي وهاريائونس.

اسانجا حضرت صاحب مسلمانن جي انهيءَ بي راهه روي ۽ غير اسلامي ذهنيت تي سخت رنج ٿيندا هئا. ۽ افسوس ڪندا هئا. پاڻ مسلمانن کي منع ڪيائون ته هڪ ڪافر ۽ ملحد کي پنهنجو قائد يا رهنما نه بنايو وڃي. اها احڪام قرآن ۽ اسلام جي تعليم جي صاف خلاف ورزي آهي. جو ڪافر ڪڏهن به مسلمان جو دوست بنجي نه ٿو سگهي. سندن هيءَ حق گوئي به خلافت تحريڪ جي باني کي نه وڻي. انڪري ڪن مسئلن تي خلافتين جو سائن اختلاف ٿي پيو. انهن مان هڪ مسئله گانڌي جي قيادت جو هو. ٻيو مسئله هجرت جو. ۽ ٽيون مسئله ولائتي ڪپڙي جي حرام هجڻ جو هو.

حضرت صاحب (رح) جو نظريو گانڌي جي قيادت متعلق اوهان پڙهي چڪا. هاڻي اوهان ٻين مسئلن بابت سندن خيالات پڙهندا.

خلافتي مولوين هيءَ فتويٰ ڏني ته جڏهن ته هندوستان انگريزن جي قبضي ۾ آهي. انهيءَ ڪري هو "دار الڪفر" (ڪفر جو ملڪ) آهي. جنهن ۾ مسلمانن ڪي زندگي گذارڻ حرام آهي. انهي ڪري ترڪ وطن ڪري افغانستان ڏانهن هجرت ڪريو، جيڪو "دار الاسلام" (اسلام جو ملڪ) آهي سنڌ جا سادا سيڌا مسلمان انهن نا عاقبت انديش ليڊرن جي اوپارڻ تي پنهن جو مال ملڪيت، زمينون ۽ جايون ڦلن جي مٽ تي هندن کي وڪڻي يا انهن لاوارث ڇڏي. پار پچا وئي افغانستان ڏانهن وڃڻ لڳا. هنن جو پهريون قافلو جان محمد جوڻيجي جي قيادت ۾ ۲۰، جولاءِ سنه ۱۹۲۰ع ۾ لاڙڪاڻي کان هڪ اسپيشل ٽرين رستي روانو ٿيو ۽ پشاور جي رستي کان ڪابل پهتو.

حضرت صاحب جن مسلمانن کي پنهن جي وطن ڇڏڻ کان روڪيو. ۽ فرمايو ته افغانستان سخت ملڪ آهي. اتي جي بود وباش کان اسان واقف آهيون سنڌ جا ماڻهو اتي ڪڏهن به جالي ڪو نه سگهندا. الهيءَ مان اجايو هڪ اسلامي حڪومت ڏانهن مسلمانن جي بدگماني ٿيندي. اسلام جا دشمن ان تي خوش ٿيندا. ۽ مسلمان در بدر ٿي موٽندا. حضرت صاحب جن جي اها هدايت به خلافتين دل سان نه هنڊائي. بلڪ ان تي اعتراض ڪرڻ لڳا. نيٺ ٿيو به ائين جيئن پاڻ فرمايائون ٿي. جيڪي ماڻهو پنهن جون ملڪيتون ۽ سامان وڪڻي افغانستان پهتا هئا. اتي هنن پرديسين کي طرح طرح جون تڪليفون ۽ مشڪلاتون پيش آيون. جن جي سٽ نه سهي پريشان حال وطن واپس ٿيڻ لڳا. مگر هتي ته سندن گذر معاش جون سڀ شيون غيرن جي هٿ ۾ اچي ويون هيون. سخت لاچار ۽ مجبور ٿيا. ۽ انهن ليڊرن ۽ مولوين کي جن هتان کين هجرت ڪرڻ لاءِ اوپاريو هو. سخت سست چوڻ لڳا. پنهن جي ڪئي تي گهڻو پڇتاءُ ۽ پشيماني ڪيائون. مگر

اب پچھتائے کیا ہوت ' جب چڑیاں چگ گئیں کھیت

لائتي ڪپڙي جو حرام هجڻ.

ٽيون مسئلو هو ولائتي ڪپڙي جي حرام هجڻ جو. خلافتي مولوين ويٰ صادر ڪئي ته ولائتي ڪپڙو حرام آهي. ان ۾ نماز پڙهڻ، ڪفن ڏيکارڻ ۽ ان ميت مٿان نماز جنازه پڙهڻ سڀ ڪم ناجائز ۽ رام آهن.

ضرت صاحب (رح) جن انهي مسئلي ۾ به خلافتين سان اختلاف ڪيو ۽ فرمايو ته ولائتي ڪپڙو بنفسه حرام ڪونهي. شرع جي ڪنهن به دليل سان هن کي حرام چئي نه ٿو سگهجي. نڪو سياسي طور ولائتي ڪپڙي نه پائڻ ڪري انگريزن کي ڪو نقصان پهچي سگهي ٿو. سندن ان اعلان به خلافتين ۾ سخت هيجان پيدا ڪيو ۽ هنن پنهنجي اخبارن ۽ رسالن ۾ سندن خلاف قلمي محاذ قائم ڪيو.

آخر فيصلو ان ڳالهه تي ٿيو ته. ولائتي ڪپڙي کي حلال ۽ حرام چوڻ وارا ٻئي فريق پاڻ ۾ شرعي مناظرو ڪن. ۽ ثالث مولانا معين الدين صاحب اجميري کي مقرر ڪيائون. جيڪو راجپوتانا خلافت ڪميٽي جو صدر ۽ هڪ ممتاز عالم دين هو. حيدرآباد سنڌ ۾ اها مجلس مناظره منعقد ٿي. حلال چوندڙ عالمن طرفان مولوي عبدالقيوم بختيارپوري. مولوي حاجي لعل محمد متيارين وارو. مولوي محمد عثمان قرائي پنيرو هئا. ۽ حرام چوندڙ عالمن طرفان مولوي محمد صادق کڏي (ڪراچي) وارو. مولوي قاضي اسد الله شاهه ٽکڙ وارو ۽ حڪيم قاضي شمس الدين احمد حيدرآبادي هئا.

ٽن ڏينهن تائين متواتر بحث مباحثو هلندو رهيو. طرفين جي دلائل ٻڌڻ بعد مولانا معين الدين صاحب اجميريءَ ولائتي ڪپڙي کي حلال چوندڙن جي حق ۾ فيصلو ڏنو. ۽ حرام چوندڙن جي دليلن کي غلط ٻڌايو. ۽ پنهنجي فتويٰ هڪ رسالي جي صورت ۾ ڇپرائي پڌري ڪئي. جنهن جو نالو هو.

"القول الفيصل في جواز الثياب من الحربي المقاتل"

حضرت مولانا خواجه حاجي محمد حسن جان صاحب جن کي انهيءَ مسئلي ۾ خلافتين سان ولائتي ڪپڙي جي حرام هجڻ ۾ محض انهيءَ ڪري اختلاف هو ته خلافتي مولوي فقط گانڌي جي پيروي ۾ حلال شئي کي حرام بڻائي رهيا هئا. ۽ شرع شريف جي احڪامن کي هڪ ڪافر جي خوشنودي لاءِ قرباني ڪيرائي رهيا هئا. نه ته سادگي ۽ ڪسرنفسي جي خيال سان پاڻ ديسي ڪپڙي کي پاڻ مستحسن سمجهندا هئا.

ان وقت سنڌ جي ٻين عالمن جو انهن مسئلن بابت جو ڪهڙو رايو هو؟ تنهن لاءِ اسان هتي مولوي مخدوم امير احمد صاحب جي هڪ مضمون جو اقتباس پيش ڪندا سون. جيڪو هن پنهنجي استاد حضرت مولانا محمد هاشم صاحب انصاري جي حالات ۾ "رسالہ مهراڻ" جي سوانح نمبر ۱۹۵۷ع ۾ لکيو هو.

"خلافت سان سندن خاص شغف هو. مگر ڪڏهن به پاڻ الذي جذبي ۽ جوش جو شڪار ٿي ڪڏهن به خلافتي بزرگن جي قدم جي تائيد ڪانه ڪيائون. مثلاً انهيءَ زماني ۾ انگريزن جي مخالفت جي جوش ۾ هندوستان جي مسلمانن کي افغانستان ڏانهن هجرت ڪرڻ لاءِ اوپاريو ويو هو. هڪ طرف مذهبي فتوائن سان کين ڊيڄاريو ويو هو ته جيڪڏهن هجرت نه ڪندا ته ڪافر ٿي مرندا ۽ ٻئي طرف وري کين سبز باغ ڏيکاريا ويا ته افغانستان ۾ کين گهڻو سک ۽ آرام ملندا وغيره. اسانجي مولانا صاحب انهيءَ وقت هن تحريڪ جي زباني خواه عملي مخالفت ڪئي ۽ پاڻ جيئن فرمايائون ٿي آخر اهوئي نتيجو نڪتو. ۽ هجرت واري تحريڪ ناڪام ٿي.

انهيءَ وقت مولانا ابوالڪلام آزاد جهڙي هندستان جي جوشيلن عالمن شرعي فتوي شايع ڪئي. جنهن ۾ قرآن، حديث ۽ فقه کي مروڙي سروڙي ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته ولائتي ڪپڙي جو

استعمال قطعي حرام آهي سنڌ جي عالمن جي اڪثريت انهن سان همنوا ٿي پيئي. مگر مولانا محمد هاشم صاحب جو هڪ پڪو خلافتي ۽ کدر پوش هو تنهن صاف ۽ واضح لفظن ۾ اعلان ڪيو ته شريعت محمدي جي ڪنهن به دليل سان ولائتي ڪپڙي جي حرمت ثابت ڪانهي. تنهن ڪري خواه مخواه الله ۽ رسول تي افترا پردازي نه ڪئي وڃي. باقي بيشڪ مسلمانن کي پڌايو وڃي ته هندوستاني ماڻهن جي بهتري انهيءَ ۾ آهي ته ولائتي ڪپڙو استعمال نه ڪن. پاڻ اهڙي تحرير لکي وقت جي عالمن جي آڏو رکيائون. مگر مجموعي خواه انفرادي ڪوشش جي باوجود به سندن تحرير جو جواب لکجي نه سگهيو"

تحريڪ آزادي هندوستان

ڪانگريس - مسلم ليگ - قيام پاڪستان

تحريڪ خلافت جي سرگرمين سرد ٿي وڃڻ بعد هندوستان ۾ انگريزن کان آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ سياسي جماعتن پنهنجي جد و جهد تيز ڪئي - جن ۾ مکيه جماعتون هيون "ڪانگريس" ۽ "مسلم ليگ"

ڪانگريس جو ڪرتا ڌرتا ڪ گانڌي هو - ۽ اها جماعت هنجي در جي گولي هئي جيئن هو چاهيندو هو تيئن ٿيندو هو - گانڌيءَ جو مقصد انگريزن کان اقتدار کسي وٺي هندوستان ۾ هندو حڪومت قائم ڪرڻ جو هو - تان ته هندو پنهنجي اڪثريت جي آڌار تي اقليت وارين قومن بالخصوص مسلمانن کي پنهنجي ظلم ۽ ستم جو نشانو بنائين - ۽ هندوستان جي سر زمين تان سندن نالو ۽ نشان مٽائين - "مسلم ليگ" جي رهنمائن هنن جي انهن ناپاڪ ارادن کي تاڙي ورتو - ۽ هندن سان متحده حڪومت ۾ رهڻ کان انڪار ڪيو - ۽ هڪ آزاد اسلامي حڪومت پاڪستان جي قيام جو مطالبو پيش ڪيو -

جيتوڻيڪ عام مسلمان مسلم ليگ جي انهيءَ مطالبه جا دل و جان سان خواهان هئا - ۽ سبز هلالي پرچم هيٺان گڏ ٿي انهيءَ نصب العين کي حاصل ڪرڻ لاءِ هر قرباني ڏيڻ لاءِ تيار هئا - مگر بعض "متحده قوميت" جا علمبردار ڪانگريسي مولوي "مسلم ليگ" جا مخالف ٿي انتشار ۽ افتراق پکيڙيندا رهيا - هنن آزادي جي تحريڪ ۾ هندن سان ساٿ ڏنو ۽ فوز ۽ فلاح جي وات گانڌي، نهرو

۽ ھنيل جي پيروي ۾ ڏنائون. ۽ مرڻ گهڙي تائين پنهن جي انهيءَ سياسي مسلڪ تي مضبوطيءَ سان قائم رهيا.

طبقہ علماء مان مولانا ابوالڪلام آزاد. مولانا حسين احمد مدني ۽ جميعتہ العلماء هند جا اڪثر اراڪين گانڌيءَ جا سائي سڏيا ويندا هئا. شاعر مشرق علامہ اقبال (رح) ڪانگريسي مولوين جي انهيءَ بي راه رويءَ کان متاثر ٿي هي شعر مولانا حسين احمد مدني (ديوبندي) متعلق چيا هئا.

عجم هنوز نداند رموز دين ورنہ ... زديوبند حسين احمد اين چہ بوالعجبي است
سرود برسر منبر کہ ملت از وطن است ... چہ بي خبر ز مقام محمد عربي است
بہ مصطفي برسان خويش را کہ دين همہ اوست ... اگر بہ او نرسيدي تمام بولهبي است

تعجب ۽ ڏک جهڙي ڳالهہ آهي تہ هندن مان هڪڙو فرد بہ "مسلم ليگ" ۾ شامل ڪونہ ٿيو. مگر مسلمانن مان علماء جو هڪ گروهہ "ڪانگريس" سان وابستہ رهيو. ۽ هندن جي رفاقت ۽ دوستيءَ جو دم ڀريندو رهيو.

ديکهہ مسجد ميں شکست رشتہ تسبيح شيخ
بت کده ميں برهمن کي پختہ زناري بهي ديکهہ

سنہ ١٩٤٦ع ۾ جيڪي عام انتخاب ٿيا. جنهن ۾ پاڪستان ۽ متحده هندوستان جي بنياد تي "مسلم ليگ" ۽ "ڪانگريس" جي وچ ۾ زبردست مقابلو ٿيو. ڪانگريسي هندن مسلمانن کي ڀاڙ ۾ ويڙهائڻ ۾ هنن ۾ ڦوٽ وجهڻ ۽ مسلم ليگ جي اميدوارن کي شڪست ڏيڻ لاءِ پنهن جي نهن چوٽيءَ جو زور لڳايو. ۽ هر قسم جا حربا استعمال ڪيا. مسلمانن جي بي اتفاقيءَ مان فائدو وٺي هنن بعض ملت فروش مسلمانن کي لالچائي پاڻ سان ملايو. ۽ سنڌ اسيمبليءَ ۾ ٣٥ سيٽن تي مسلم ليگ جي اميدوارن جي مقابلہ ۾ هنن پنهن جا

هٽ ٿو ڪيا ڪانگريس جي ٽڪيٽ تي مسلمان اميدوار کڙا ڪيا. پر آفرين آهي سنڌ جي غيور مسلمانن کي جن هنن قومي حميت جو ثبوت ڏيئي هر هنڌ مسلم ليگ جي اميدوارن کي ڪامياب ڪيو. ڪانگريسي خائب ۽ خاسر ٿيا. الله پاڪ پنهنجي فضل سان مسلمانن کي ڪافرن جي مقابلي ۾ "فتح مبين" عطا فرمائي.

هي هڪ تسليم شده ٿيل حقيقت آهي ته سنڌ جا مسلمان سڀ کان پهريائين قيام پاڪستان ۽ مسلم ليگ جي تائيد ۾ هندستان جي ٻين صوبن جي مسلمانن کان گوءِ کڻي ويا.

اسانجي ممدوح ۽ مرشد جناب حضرت خواجه حاجي حافظ محمد حسن جان (رحمة الله عليه) فقط مسلمانن جي اتحاد ۽ اسلام جي عظمت ۽ سربلندي ۽ ڪفر جي تذليل ۽ تحقير لاءِ مسلم ليگ جو پاسو ورتو. ورنه پاڻ سياست کان هميشه ڪناره ڪش رهيا. مگر ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي ڪش.ڪش ۾ پاڻ "مسلم ليگ" جي حمايت ۽ انجي اميدوارن کي ڪامياب بنائڻ، ملڪ ۽ ملت لاءِ فائديمند قرار ڏنائون. ۽ ڪانگريس ۽ هندن جي مدد ۽ رفاقت کان پري رهڻ جي تلقين ڪيائون. انهيءَ سلسلي ۾ سندن هڪ مڪتوب گرامي جو ترجمو پيش ڪجي ٿو. جو پاڻ انهي آخري اليڪشن ۾ مسلم ليگ جي نامزد اميدوار سيد علي اڪبر شاهه مرحوم ميهڙواري جي حمايت ۾ پنهنجي مريدن وڏيري محمد قاسم وڏيري عبدالله ۽ قاضي جان محمد ميهسر ڏانهن لکيو هئائون.

> "دعائي خير کان بعد اوهان مخلصن کي نصيحت طور لکيو وڃي ٿو ته. اليڪشن جي معاملي ۾ اوهان اسلام جا مددگار ٿيو. ۽ هندن جي رفاقت ۽ مدد کان پري رهو. هي مقابلو خاص هندن جو آهي مسلمانن سان

سيد علي اڪبر شاه کي مسلم ليگ جو ٽڪيٽ ڏنو ويو آهي- انهي ڪري اوهان تي لازم آهي ته هنجي مخالفت تان دستبردار ٿيو- ۽ جيستائين ممڪن هجي ته هنجي امداد ڪريو-" والسلام

٢٦، صفر سنه ١٣٦٥هه

فقير محمد حسن عفي عنه

مسلم ليگ جي اعانت ۽ ڪانگريس جي مخالفت ۾ هي سندن آخري خط آهي- سندن دعا ۽ باطني توجهه جي برڪت سان انهي اليڪشن ۾ مسلم ليگ کي شاندار ڪاميابي حاصل ٿي- ۽ قيام پاڪستان جي لاءِ رستو هموار ٿيو.

انهيءَ خط کان پنج مهنا پوءِ ۽ "پاڪستان" جي معرض وجود ۾ اچڻ کان تيرهن مهنا اڳ جناب حضرت صاحب عليه الرحمة جن سفر آخرت اختيار ڪيو-

******
****
**

حنفي مذهب جي حمايت ۾ سنڌين جي ڪوششون

سنڌ ۾ وهابيت جي ابتدا:-

تحريڪ خلافت جي خاتمي کان پوءِ سنت وهابيت ۽ نجديت جي عقيدن سنڌ ۾ منهن ڪڍيو. حالانڪ هن ملڪ جا سڀ مشائخ ۽ علماءِ سلف صالحين جي طريقي تي قديم ايام کان ولي صاف سني ۽ مقلد مذهب حنفي جا رهندا آيا ٿي. اگرچ ٽالپرن جي دورحڪومت ۾ سنڌ اندرشيعہ مذهب جا متبع بہ پيدا ٿيا هئا. مگر وهابيت ۽ عدم تقليد جو ٽالو نشان بہ نہ هو. البت هندوستان ڏانهن پڌڻ ۾ ايندو هو تہ ڪي ماڻهو غير مقلد پيدا ٿيا آهن. جهڙو تہ نواب صديق حسن خان ڀوپالي ۽ مولوي نذير حسين دهلوي وغيره. مگر سنڌ ۾ اڃان ڪو وهابي عقيدي جو ماڻهو ظاهر ڪو نہ ٿيو هو. جڏهن خلافت تحريڪ ۾ هندوستان جي مولوين جي سنڌ ۾ آمدرفت پيدا ٿي تہ هو هتي بہ انهي عقيدي جو ٻج ڇٽي ويا. تنهن کان پوءِ هتي وارا لڪل وهابي بہ لڪري نروار ٿيا. ۽ پڌري پٽ پاڻ کي "غير مقلد" چوائڻ لڳا. ۽ سنڌي زبان ۾ پنهن جي عقيدن ۽ خيالن جي اشاعت شروع ڪيائون. مجلسن ۽ مذاڪرن ۾ اختلافي مسئلن تي بحث جو آغاز ڪري ڏنائون. مولوي دين محمد وفائي مولوي اسماعيل دهلوي جي ڪتاب "تقوية الايمان" جو سنڌي ۾ ترجمو ڪري "توحيد الاسلام" جي نالي سان ڇپارايو. "حنفي علماءِ" بہ وهابين جي حملن ۽ اعتراض ڪي منهن ڏيڻ لاءِ مجبور ٿيا. حضرت خواجہ محمد حسن جان (رح)

جن علماءِ احناف جي تائيد ۽ حمايت ۾ سيني ڪان پيش پيش هئا. ۽ وهابي مولوين جي مدافعت لاءِ مختلف تدبيرون عمل ۾ آندائون جن مان پهريون ڪم اهو ڪيائون ته شڪارپور سنڌ ۾ "جمعيت الاحناف صوبہ سنڌ" جو بنياد وڌائون ۽ هڪ پريس ۾ خريد ڪيائون. جنهن مان هڪ هفتہ وار اخبار "الحنيف" جي نالي سان جاري ڪرايائون. ان اخبار ۾ ڪيترا مضمون ۽ مقالا حنفي مذهب جي حمايت ۾ ۽ وهابيت جي ترديد ۾ شايع ٿيندا هئا. متعدد رسالا ۽ اشتهار انهي پريس مان ڇپجي ملڪ جي ڪند ڪڙڇ ۾ تقسيم ٿيا. حضرت صاحب (رح) جن پاڻ وهابي عقيدن جي رد ۾ پنهن جو شهره آفاق ڪتاب "الاصول الاربعه" ۾ انهن ڏينهن ۾ تصنيف ڪري ڇپارايائون. جنهن نجدي ايوان ۾ ٿرٿلو وجهي ڇڏيو. ۽ هنجا عقيدا عام و خاص تي پڌرا ٿي پيا. هي ڪتاب سال ١٣٤٦ھ ۾ شايع ٿيو هو.

حجاز مقدس تي نجدين جو حملو.

سنہ ١٩٢٤ع ۾ حجاز جي پاڪ ملڪ تي نجدين حملو ڪيو. ۽ حرمين الشريفين ۾ رت جون نديون وهايائون ۽ مقامات مقدسہ جي بي حرمتي ڪيائون. اصحاب رسول ﷺ ۽ ازواج مطهرات جي قبن ۽ برن کي ڊاٺائون. دنيا جي مسلمانن ۾ نجدين جي انهن حرڪتن تي شديد رنج ۽ غم جي لهر پيدا ٿي. ۽ هو سخت بي چين ۽ بي آرام ٿيڻ لڳا. مگر هندوستان ۾ جيڪي مولوي نجدين جا هم مشرب ۽ هم عقيده هئا. انهن جشن مسرت ملهايا ۽ مبارڪبادي جون تارون نجدي بادشاهہ ڏانهن موڪليائون. ۽ هتي هنن جي ظلمن ۽ وحشيانہ ڪاروائين تي پردو وجهڻ لڳا. نيٺ جڏهن هي دل ڏاريندڙ خبر پهتي تہ نجدي گنبد خضراءِ يعني روضہ اقدس سرڪار مدينه علي صاحبها الصلوات والسلام جي ڊاهڻ جو ناپاڪ ارادو رکي ٿو تہ اسانجا حضرت صاحب (رح) سخت بي چين ۽ بي آرام ٿي پيا. هڪدم سنڌ

جي معزز ماڻهن جي هڪ ميٽنگ شڪارپور سنڌ ۾ ڪوٺايائون جنهن ۾ علماء ۽ مشائخ به گهڻي تعداد ۾ گڏ ٿيا هئا. ۽ روضه اقدس جي حفاظت لاءِ طريق ڪار سوچڻ لڳا. آخر هيءَ طئي ٿيو ته سنڌ جي مسلمانن پاران هڪ گڏيل احتجاجي تار ابن سعود بادشاهه نجد جي ناالي موڪلي وڃي. خانبهادر علي بخش محمد حسين جيڪو وائسراءِ هند جي ڪائونسل آف اسٽيٽ جو ميمبر هو. ان وائسراءِ هند جي ذريعه انهيءَ تار کي بادشاهه نجد ڏانهن موڪليو. ٻه ڏينهن به ڪونه گذريا ته تار جو جواب بادشاهه ابن سعود جي طرفان پهتو ته "اوهان تسلي ڪريو. اسان روضه اقدس جي بي حرمتي ڪانڪٿي آهي. نه ڪو انهي ڍاهڻ جو ڪو ارادو ورڪون ٿا"

انهيءَ جواب اچڻ ڪانپوءِ اسانجي حضرت صاحب (رح) جن کي ڪجهه قدر اطمينان ٿيو. اگرچه نجدين جي قول ۽ وعدي تي ڪين يقين نه ٿي آيو. ڇالاءِ ته هنن جي قوم "غط غط" جي وحشانيت ۽ بربريت جا قصا زبان زد عام و خاص ٿي چڪا هئا.

★★★★★★

تصنيف ۽ تاليف

حضرت صاحب (رح) جن تصنيف ۽ تاليف جي فن ۾ زبردست مهارت ۽ وڏي دسترس رکندا هئا. قلم برداشته فصيح بليغ جملا ۽ دلپسند عبارتون لکندا هئا. جنهن کان پڙهڻ واري تي سرور ۽ کيف جي حالت طاري ٿي ويندي هئي. عربي ۽ فارسي زبانن تي کين پورو پورو عبور حاصل هوندو هو. تحرير ۾ تصنع تکلف ۽ غرابت نگاري کان هوندي هئي عبارت سادي سليس ۽ عام فهم هوندي هئي. انهي ڪري ئي سندن مکتوبات ۽ ٻين مضامين ۾ ماڪي وارو مثال موجود هوندو هو.

هاڻي اسان سندن تصنيف ڪيل ڪتابن جي فهرست پيش ڪريون ٿا. جن مان ڪي ته ڇپيل آهن ۽ ڪي اڃان قلمي حالت ۾ سندن ڪتب خانه جي زينت بڻيل آهن. پهريان اسان ڇپيل ڪتابن جو ذڪر ڪريون ٿا.

(١) انيس المريدين (فارسي)

هن ڪتاب ۾ پنهن جي والد بزرگوار حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان مجددي الفاروقي رحمته الله عليه (١٢٣٣هه - ١٣١٥هه) جي سوانح حيات مناقب ۽ فضائل ۾ لکيو اٿن. طريقه نقشبنديه جي سلوڪ جي درجن ۽ انجي لطيفن کي به بيان ڪيو اٿن. هي ڪتاب پاڻ سنه ١٣١٦هه ۾ لکڻ شروع ڪيائون سنه ١٣٢٨هه ۾ پورو ڪيائون ٢٠٠ صفحن تي مشتمل آهي. مطبع مجددي امرتسر ۾ ڇپيو ۽ مفت ۾ تقسيم ٿيو.

(٢) انساب الانجاب (فارسي)

هن ڪتاب ۾ مجددي خاندان جو شجره نسب ۽ مختصر حالات ڏنل آهن. حضرت مجدد الف ثاني (رح) کان ولي سندن سموري اولاد جو نسب نامون. تاريخ ولادت. جاءِ سڪونت. تاريخ وفات وغيره ٻڌائي ويئي آهي. ڪتاب جي لکڻ وقت تائين جيڪي بہ مجددي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ هئا. تن جو ڳالهو هن ڪتاب ۾ اچي ويو آهي. في الوقت سيني مجددين جي نسب نامه ۾ هڪ تاريخي دستاويز جي حيثيت رکي ٿو. ڪتاب ١١٣ صفحن تي مشتمل آهي. سنہ ١٣٤٠ھ ۾ مطبع مشهور عام پريس لاهور ۾ ڇپيو.

(٣) الاصول الاربعة (فارسي)

هيءُ ڪتاب مذهب حنفي جي تائيد ۽ وهابي عقيدن جي ترديد ۾ چئن مسئلن تي مشتمل آهي. انهي ڪري ڪتاب جو نالو ٿي "الاصول الاربعة" (چار اصول) رکيو اٿن اهي چار اصول هي آهن.

(١) غير الله جي تعظيم (٢) خدا جي حضور ۾ وسيلو وٺڻ (٣) غائب کي سڏڻ (٤) چئن مذهبن مان ڪنهن هڪ جي تقليد ڪرڻ. انهن چئني ڳالهين کي وهابي عقيدي وارا شرڪ. ڪفر ۽ بدعت چوندا آهن. جڏهن تہ اهلسنت و الجماعت وارا انهن چئني کي مباح مسنون ۽ واجب ٿا سمجهن. حضرت صاحب (رح) جن انهن چئني مسئلن کي قرآن، حديث ۽ سلف صالحين جي اقوالن مان مدلل ۽ معقول نموني ۾ ثابت ڪيو آهي. هيءُ ڪتاب ١٢٨ صفحن تي مشتمل آهي. ۽ سنہ ١٣٢٦ھ الفقيہ پريس امرتسر پنجاب مان شايع ٿيو.

(٤) طريق النجات (عربي اردو ترجمي سان)

موجوده دؤر آزادي فڪر ۽ خيال مسلمانن ۾ هڪ اهڙو گروه

پيدا ڪيو آهي- جنهن پاڻ کي "نيچري" چوائين ٿا ۽ يوناني فلاسفرن وانگر پنهن جي ناقص عقل ۽ راءِ جا تابع ٿين ٿا- ۽ جيڪي بنيادي ڳالهيون مذهب ۽ شريعت اسلام جون جن تي هر مسلمان کي ايمان آڻڻو آهي- جهڙوڪ:- معراج جسماني، عذاب قبر جو، ملائڪن جو وجود، روز قيامت، جزا ۽ سزا، بهشت ۽ دوزخ وغيره- انهن کي هو قبول نه ٿا ڪن- حضرت صاحب (رح) جن انهيءَ گروهه جي هدايت ۽ رهنمائي لاءِ هي ڪتاب لکيو آهي- عقلي ۽ علمي دليلن سان انهن جا نهايت معقول جواب ڏنا اٿن- تحرير جو انداز اهڙو ته مؤثر ۽ دلڪش آهي جو باريڪ مسئلا به سولائي سان سمجهه ۾ اچي وڃن ٿا- انهيءَ جڏهن ته اصل ڪتاب پاڻ عربي ۾ لکيو هئائون- انهيءَ ڪري سندن اردو ترجمون سندن فائق فرزند حضرت مولانا حافظ محمد هاشم جان ڪيو آهي- ڪتاب ڏسڻ ۽ پڙهڻ وٽان آهي ٢٦٥ صفحن تي مشتمل آهي الفقيه پريس امرتسر مان سنه ١٣٥٠ھ ۾ ڇپيو-

(٥) العقائد الصحيحه (عربي اردو ترجمي سان)

هند و پاڪستان جي ٻن فرقن ديوبندين ۽ بريلوين ۾ چند مسئلا اختلاف جو باعث آهن- جنهي ڪري مسلمانن جي وچ ۾ وڏو تفرقو ۽ انتشار پيدا ٿي ويو آهي- ٻنهي طرفن افراط ۽ تفريط ۾ پئي انصاف ۽ اعتدال وارو رستو ڇڏي ڏنو آهي- ۽ تعصب ۽ تنگ نظري ۾ مبتلا ٿي ويا آهن-

حضرت صاحب (رح) جن هن رساله ۾ جيڪي حق ۽ ثواب آهي ۽ اهل السنت والجماعت جو صحيح عقيدو آهي- نهايت سهڻي نموني ۾ انکي بيان ڪيو آهي- ۽ دليل ۽ حجت ۾ گهڻو ڪري قرآني آيات کان ڪم ورتو اٿن- زير بحث مسئلا هي آهن- (١) مسئله علم غيب (٢) مسئله ايصال ثواب (٣) مسئله بشريت رسول الله صلي الله عليه و سلم

(٤) مسئلہ تعظیم غیر الله (٥) مسئلہ سماع موتي (٦) مسئلہ توسل عند الله (٧) مسئلہ نداء غائب (٨) مسئلہ زيارت قبور (٩) مسئلہ شفاعت نبي صلي الله عليه و سلم (١٠) مسئلہ استمداد (١١) مسئلہ اعراس المشائخ (١٢) مسئلہ لفظ السيد وغيره-

هي رسالو اصل عربي ۾ سانهون اردو ترجمو آهي- ٨٤ صفحن تي مشتمل مطبع الفقيہ پريس امرتسر مان سنہ ١٣٦٠ھ ۾ ڇپيو-

(٦) رسالہ تھليليہ (فارسي)

ڪلمہ طيبہ "لا الٰہ الا الله محمد رسول الله صلعم" جي معني ۽ شرح ۾ هي رسالو لکيو اٿن- تنهن سان گڏ عقائد توحيد ۽ عقائد متعلق رسالت ۽ نبوت جا- حضور جن جو نسب نامہ، ولادت جو احوال سندن ازواج مطهرات اولاد، خلفاء ۽ اصحاب جو مختصر بيان، معجزن جون خصوصيتون ۽ سندن مبارڪ عادتون وغيره جو بيان- هي رسالہ ٣٠ صفحن تي آهي ۽ رفاہ عام پريس لاهور مان سنہ ١٣٥٤ھ ۾ ڇپيو-

(٧) تذڪرة الصلحاء (فارسي)

هي ڪتاب پاڻ الله جي انهن نيڪ بندن، صالحين ۽ ڪاملين جي احوال ۾ لکيو اٿن- جن کي پاڻ ڏٺائون ۽ سندن صحبتن ۽ ملاقاتن جو کين موقع مليو- سنڌ جي جن بزرگن جو احوال هن ڪتاب ۾ ڏنو اٿن- تن ۾ مولوي عبدالرحمان سکر وارو- مخدوم محمد مجذوب سيوهڻ وارو- سيد محمد عثمان مير پورخاص وارو- آخوند سچيڏنو بختيار پوري- خليفہ حاجي اسماعيل خان نظاماڻي نر ڳوٺ وارو- درس محمد هاشم ڪلري وارو- مخدوم عبدالواحد بوبڪن وارو- ميان تاج الدين ڄوتارين وارو- حاجي محمد احسان جروار- داد جروار وارو- حافظ ابوبڪر سيوهڻ وارو- حاجي سليمان اُکڙ وارو- مولوي ميان عطاء الله سکروارو-

آخر ڪتاب ۾ ڪجهه عجيب واقعات جيڪي پاڻ اکين سان ڏٺائون اهي به هن ۾ لکيا اٿن.

ڪتاب ٽايل ڊيڊ آهي. ٦٠ صفحن تي مشتمل مطبع نظامي ڪانپور مان سنه ١٣٤٨ھ ۾ ڇپيو. انجو اردو ترجمو به شايع ٿيو هو.

(٨) شرح حڪم (فارسي)

علم توحيد ۽ معاملات عبدبامعبود جي بيان ۾ هي ڪتاب اصل عربي زبان ۾ شيخ عطاء الله اسڪندراني جو لکيل آهي. انجا ڪيترا شرح به لکيا ويا آهن سنه ١٣٤٢ھ ۾ حضرت صاحب (رح) جن کي خيال آيو ته جيڪڏهن هن ڪتاب جو فارسي ۾ آسان شرح لکيو وڃي ته حق جي طالبن لاءِ بيحد فائده مند ٿيندو. جيئن پاڻ فرصت جي لمحات ۾ انجو شرح مختصر لموني سان لکڻ شروع ڪيائون. جيڪو سنه ١٣٤٤ھ ۾ وڃي مڪمل ٿيو.

ڪتاب ٢٠٠ صفحن تي مشتمل آهي. ۽ سنه ١٣٥٧ھ ۾ مطبع الفقيه امرتسر مان شايع ٿيو.

* * * * * * * * *

غير مطبوعہ ڪتاب

(١) شفاء الامراض (عربي)

وردن وظيفن ۽ تعويذات جو مجموعہ آهي جنهن ۾ جسماني بيمارين جو روحاني علاج ٻڌايو ويو آهي- هي ڪتاب پاڻ سنہ ١٣١٤ھ ۾ لکيو هئائون-

(٢) ترجمہ عهود و مواثيق (فارسي)

تصوف ۽ اخلاق جي موضوع تي اصل امام شعراني جو لکيل آهي پاڻ انجو سليس فارسي ۾ ترجمو ڪيو ائون-

(٣) الاشارة الى البشارة (فارسي)

مسئلہ رفع سبابہ جي بيان ۾ علماء حنفيہ جي تحقيق جي روشني ۾

(٤) سرور المحزون (عربي)

لطائف ظرائف ۽ نوادرات جي بيان ۾-

(٥) رسالہ در علم قرأت (فارسي)

فن قرأت ۽ تجويد جي بيان ۾-

(٦) لغات القرآن (عربي)

قرآن مجيد جي مشڪل الفاظ جو تفسير ۽ لغت قرآن-

(٧) رسالہ عالم برزخ (فارسی)

عالم برزخ ۽ ارواح جي بيان ۾.

(٨) انتخاب ديوان صائب (فارسی)

مرزا صائب اصفهاني جي ديوان جو انتخاب.

(٩) انتخاب رباعيات عمر خيام (فارسی)

حڪيم عمر خيام جي رباعين جو انتخاب

(١٠) پنج گنج (فارسی)

هي ڪتاب سنہ ١٣٢٠ھ واري سفر حجاز ۾ لکيو هئائون جنهن ۾ پنج رسالہ گڏ آهن. (١) سفر نامہ حرمين (٢) ادعيہ ۽ احڪام حج (٣) الاحاديث المسلسلة بالاولية مع الاجازة من الشيخ ابونصرشامي (٤) شرح چهل ڪاف (٥) نصيحت نامہ.

(١١) سفرنامہ عراق، حجاز ۽ شام (فارسي)

سنہ ١٣٣٢ھ ۾ پاڻ سفر حج بيت الله ڪيائون. انهي سفر جا حالات هن ڪتاب ۾ لکيا اٿن. هي سفر نامون جيڪو اوهان جي سامهون آهي. اهو انجو سنڌي ترجمو آهي.

(١٢) عجائب المقدورات (فارسی)

عجيب و غريب واقعات جيڪي پاڻ پنهن جي زندگي ۾ ڏٺائون تن جي بيان ۾.

****

معمولات زندگي ۽ مصروفيتون

حضرت صاحب (عليه الرحمة) جن هڪ نظام الاوقات (ٽائيم ٽيبل) جي ماتحت مقرر وقتن تي پنهن جا سڀ ديني ۽ دنيوي ڪم سرانجام ڏيندا هئا. ۽ پابندي به اهڙي ته ان ۾ وار جيترو فرق به ڪو نه ٿيندو هو. ڏسڻ وارو حيران رهجي ويندو هو ته هن پيرسني جي جمار ۾ پاڻ جوانن ڪان وڌيڪ همت ۽ چستي سان پنهن جو هر ڪو ڪم وقت جي پابندي ۽ پروگرام سان پورو ڪن ٿا. مثلاً عشاء جي نماز ڪان پوء طعام تناول فرمائيندا هئا. ۽ پوء بستري تي آرام جي لاء ليٽي پوندا هئا. ۽ ننڊ به اهڙي ته اکيون پوٺيل آهن. پر دل سجاڳ آهي. ٿوري چر پر يا آواز تي اک کلي پوندي هئي. ۽ پڇندا هئا ته هي ڪير آهي ۽ ڇا ٿو ڪري؟ وري محو خواب ٿيندا هئا. اسر جي وقت تهجد جي نماز لاء اٿي وضو ڪندا هئا. هي اڌ رات جو اٿڻ ۽ تهجد جي نماز پڙهڻ ايتريقدر لازمي ۽ ضروري هولدي هئي ته سفر حضر ۽ سخت سردي جي موسم ۾ انکي ڪڏهن قضا نه ڪيائون. تهجد پڙهڻ ڪان پوء الهئي مصلي تي ويهي مراقبه ڪندا هئا. يا ڪلام پاڪ جي تلاوت ڪندا هئا.

فجر:-

جڏهن صبح صادق جي سفيدي افق ڪان ظاهر ٿيندي هئي ته سنت پڙهي گهر مان ٻاهر روانا ٿي مسجد ۾ ايندا هئا. ۽ با جماعت نماز صبح پڙهندا هئا. دعا گهري الهي مصلي تي ويهي مراقبه ڪندا هئا. ان وقت جيڪڏهن ڪو مريد ٿيڻ ۽ ذڪر وٺڻ لاء ايندو هو

۽ انکي مريد ڪندا هئا. ۽ ذڪر ڏسيندا هئا. طلوع آفتاب کان پوءِ چار وڪعتون اشراق نماز جا نفل پڙهي مسجد کان ٻاهر نڪرندا هئا. ۽ وڏي حويلي جي دروازي تي جڪا ٻيٺڪ هوندي هئي اتي ويهندا هئا. گويا هيءَ سندن دربار عام هئي. جتي هر شخص کي با ريابي جو شرف بخشيندا هئا. ۽ جيڪو نو وارد ماڻهو اتي حاضر ٿيندو هو. ان کان حال احوال وٺندا هئا. ۽ انهي کان ڪم ۽ مقصد جي باري ۾ پڇندا هئا. جيڪڏهن ڪو سائل هوندو هو ته ان کي حسب حال خيرات يا زڪوات ڏيندا هئا. ۽ جيڪڏهن ڪو گهرجائو سفارشي خط گهرندو هو ته انکي اهڙو سفارش نامه ڪنهن مخلص يا مريد جي نالي لکي ڏيندا هئا. ۽ جيڪڏهن ڪو شخص دعا يا دوا طلب ڪندو هو ته هنجي اها مراد به پوري ڪندا هئا. انهي نشست ۾ ملڪي حالات ۽ واقعات تي به گفتگو ٿيندي هئي. ۽ جڏهن ٻاهرين ماڻهن جي ڪمن ڪارين کان فارغ ٿيندا هئا ته آخر ۾ پنهن جن خانگي ڪمن لاءِ پنهن جن خادمن کي ضروري حڪم احڪام ڏيندا هئا. مطلب هيءُ ته ان ڏينهن جي سيني ڪمن ڪارين کان فارغ ٿي مجلس کي برخاست ڪري اندر حويلي ۾ تشريف کڻي ويندا هئا. اتي پنهن جي اهل اولاد جي خيريت ۽ حال احوال معلوم ڪري عمارت جي مٿين منزل تي پنهن جي نشست گاهه ۾ پهچندا هئا ۽ اتي اڪيلائي ۾ ويهي ٽپال جي خطن جا جواب هر هڪ ڏاهن پنهن جي هٿ سان لکندا هئا. هيءَ وسيع ۽ عريض ڪمرو جيڪو سندن نشست گاهه هو. چؤ طرف ناياب ۽ نادر ڪتابن سان ستيل نظر ايندو هو. ۽ انهي ڪمري جي هڪ ڪند ۾ پاڻ ويهي خطوط نويسي مطالعه ڪتب ۽ تصنيف و تاليف جو شغل به فرمائيندا هئا. درحقيقت هي هڪ "دارالمطالعه" هو. جنهن ۾ سندن ڏينهن جو زياده حصو گذرندو هو.

خطوط نويسي جي ختم ٿيڻ کان پوءِ پاڻ ٿوري دير جي لاءِ

آرام ڪندا هئا جنهن کان پوءِ ٻن پهرن جي ماني ٻنهن جي گهروارن ۽ ننڍن ٻارن سان گڏ جي کائيندا هئا. ۽ ڪجهه وقت "قيلوله" (ٻن پهرن جي ننڊ) فرمائيندا هئا. ٻن پهرن جو اهو آرام به لازمي هو.

ظهر.

وري ظهر جي اذان ٻڌندي وضو ڪندا هئا. ۽ ٻاهر مسجد جي طرف ايندا هئا. ۽ نماز با جماعت ادا ڪري انهي جاءِ تي تلاوت قرآن مجيد ۽ دلائل الخيرات جو وظيفو پڙهندا هئا. سفر ۽ حضر ۾ هي معمول جيڪڏهن قضا ٿي ويندو هو ته ٻئي ڏينهن ان کي ادا ڪندا هئا. وري اندر ٻنهن جي حويلي ۾ ويندا هئا. ۽ ڪتب خاني ۾ تصنيف ۽ تاليف ۽ خطن جي جواب لکڻ ۾ مصروف ٿي ويندا هئا.

عصر.

عصر جي اذان جو ٻڌندي مسجد ڏانهن ويندا هئا. ۽ نماز جماعت سان گڏ پڙهي اتي مصلي تي ويهي ٻنهن جو منهن مبارڪ حاضرين جي طرف ڪري وهندا. ۽ جيڪو مسافر يا مهمان اتي موجود هوندو هو ان کان حال احوال وٺندا هئا. ۽ بعض علمي مسئلن ۽ زماني جي حالات تي به ڳالهه ٻولهه ٿيندي هئي. تان ته مغرب نماز جو وقت ٿي ويندو هو.

مغرب.

مغرب جي نماز کان فارغ ٿيڻ بعد ٻنهن جي حويلي ۾ تشريف کڻي ويندا هئا. ۽ ٻنهن جي اهل اولاد سان گفتگو ۾ گذاريندا هئا.

عشاء.

عشاء جي اذان ٻڌندي وري ٻاهر مسجد ڏانهن ايندا هئا ۽ چار رڪعتون سنت پڙهي پوءِ نماز فرض جماعت سان گڏ پڙهندا هئا. ۽ انهن چار رڪعتن عشاء جي سنتن کي پاڻ تي لازم ڪري ڇڏيو هئائون. نماز عشاء کان پوءِ ٻه رڪعتون سنت ۽ ٽي رڪعتون وتر به انهي جاءِ تي پڙهي دعا گهري وري ٻنهن جي حويلي طرف روانا ٿيندا هئا. ۽ تناول طعام کان پوءِ بستر تي آرام لاءِ ليٽي پوندا هئا.

خوردنوش، رهڻي ڪرڻي، پوشاڪ ۽ شڪل شباهت

حضرت صاحب (رحمت الله عليه) جن کاڌي پيتي ۽ رهڻي ڪرڻي ۾ سادا سوڌا ۽ بي تڪلف هوندا هئا. لٽ ڪپڙي ۽ ذيکاءُ کي ڪڏهن به پسند نه ڪندا هئا. هيٺ اسان سندن خورد و نوش، لباس ۽ حليه مبارڪ جو مختصر ذڪر ڪريون ٿا.

پوشاڪ.

پاڻ معمولي سفيد ڪپڙي جو لباس زيب تن فرمائيندا هئا ململ جو يا هرڪ جو ڊگهو چولو. سفيد شلوار. ململ جي اڇي دستارمٿي تي ٻڌندا هئا. چولي جي مٿان صدري قديم وضع جي پائيندا هئا. هڪ چادر سفيد هرڪ جي ڪلهن ۾ ۽ هڪ ڳاڙهو رومال ڇيٽ جو هٿ ۾ ضرور رکندا هئا. سفر ۾ وجهه وقت يا سياري ۾ ڊگهو ڪوٽ سوٽي يا اوني موسم مطابق ڍڪيندا هئا. ڪابلي پٽو يا ڪشميري شال به سياري جي موسم ۾ اوڍيندا هئا. پيرن ۾ ملتاني نموني جي سادي چمڙي جي جتي هوندي هئي. جيتوڻيڪ سنڌ ۾ عمر عزيز جو گهڻو حصو گذاريو هوائون. مگر سنڌي طرز جو لباس ڪڏهن به ڪونه ڍڪيائون. جڏهن ته سندن اصلي وطن افغانستان هو. انهيءَ ڪري هميشه افغاني طرز معاشرت لباس طعام وغيره کي پسند فرمائيندا هئا. ۽ انهن ڏن بزرگن جي نموني ۽ پيروي تي هلندا هئا.

طعام.

سندن لاءِ ڪو ڌار ۽ مخصوص طعام تيار ڪونه ٿيندو هو. جو ڪجهه لنگر خاني ۾ مهمانن ۽ فقراء لاءِ پچندو هو. پاڻ به اهو کائيندا

هئا- مرغن غذائن ۾ مڪلف ڪاڻ ڏانهن ڪين چاهه ڪونه هوندو هو.

بدن کي ڍڪڻ-

ڪين بدن کي ڍڪي رکڻ جو گهڻو خيال رهندو هو- ايتري قدر جو پنهن جو مٿو به ڪڏهن اگهاڙو ڪري ڪونه وهندا هئا- گهر ۾ پنهن جي عيال ۽ ٻارن اڳيان به اهڙي عادت تي عمل هوندو هون- البت گرميءَ جي ڏينهن ۾ گهر ۾ اندر دستار جي جاءِ تي هلڪي ڪپڙي جي سفيد ٽوپي مٿي تي رکندا هئا-

هڪ عجيب عادت-

پاڻ پنهن جي اندر اهڙي ڪابه عادت ڪانه وڌي هئائون جيڪا بدعت تي مشتمل هجي- مثلاً نسوار- تمباڪو- چاهه- پان ۽ سوپاري وغيره مطلب ته پاڻ انهي مان ڪنهن به شئي جا عادي نه هئا- فقط چاهه پيئندا هئا- اها به صبح جي ناشته سان گڏ يا سپاري ۾ ڪڏهن شام جو- سا به پين ماڻهن وانگر نه ته ان کان سواءِ هنن جو گذارو نه ٿي سگهي- ملي ته بي ڇڏي نه ملي ته ڪو حرج ڪونهي-

هن عنوان ۾ لفظ عجيب انهي ڪري لکيو ويو آهي ته اڄ ڪالهه جي دور ۾ چا عام و خاص بلڪ علماء ۽ مشائخ مان ڪو هڪ ڄڻو هوندو جو انهن علتن يا نشن مان ڪنهن هڪ ۾ مبتلا نه هوندو- ڪنهن کي ناس نه ملي ته مٿي ۾ سور ڪنهن کي تمباڪو هٿ نه آيو ته طبيعت بگوبل- ڪنهن کي پنهن جي ٽائيم تي چاهه نه ملي ته سجو بدن بيڪار، اتفاق سان پان جو ذخيرو ختم ٿي ويو ته گويا قيامت اچي ويئي الله تعالي پنهن جي فضل و ڪرم سان اسانجي حضرت صاحب (رح) جن کي انهن علتن ۽ عادتن کان .محفوظ رکيو هو-

قدرت ڪامل جتي ڪين باطني ڪمالات سان نوازيو هو، اتي ظاهري حسن و جمال ۽ نوراني شڪل و شباهت سان به سينگاريو هئائين. عربي ۾ مقولو آهي ته "الظاهر عنوان الباطن" ظاهري حسن ۽ خوبصورتي باطن جي صفائي ۽ پاڪائي تي دلالت ڪري ٿي. جيئن ته سندن نالو مبارڪ "حسن" هو ته پاڻ به "حسن" هئا ۽ سندن چهرو به "حسن" هو.

برادرم محمد سليم جان سرهندي سندن منقبت ۾ جيڪو مرثيه چيو آهي. انجو هڪ شعر ڪيتري قدر نه حقيقت تي مبني آهي.

نامت خدا نهاد "محمد حسن" ازان
محمود ذات تو و حسن بود حال تو.

سندن رنگ سرخ و سفيد ۽ چهرو تازي گل وانگر ٽڙندڙ ۽ ٽهڪندڙ ڏسڻ ۾ ائين ايندو هو ته ڄڻ سرخ انار جو ٻاڻي ڳلن مان ٽمڪي رهيو آهي. آخر وقت تائين با وجود پيرسني ۽ جسماني ضعف جي به سندن چهري جي رونق ۽ بشاشيت ۾ ڪو فرق نه آيو. چهرو ڪتابي، ڳل گوشت سان ڀريل هئا. ۽ اکين ۾ گهنج ڪڏهن به ڪونه پيا. نڪ سنهون ڊگهو ۽ نوڪدار. ڏند سفيد آدار موتين جي لڙي وانگر پوتيل هئا. سندن وار ڳهاٽا هئا. ڪڏهن جا وار ڇڻ تائين ڪٽرائيندا هئا. ۽ سونهاري ڪي شرعي قبضي جي حد ۾ رکندا هئا. ۽ وڏيڪ وار ڪتري ڇڏيندا هئا. مٿي جي وارن کي هميشه پاڪي سان صاف ڪرائي ڇڏيندا هئا. سندن قد و قامت درميانو هو. ۽ آخر وقت تائين جڏهن ته سندن عمر سڳوري سو سالن جي قريب پهتي هئي. سندن ڪمر سڌي هئي ۽ ڪڏهن به پوڙهن ماڻهن وانگر جهڪي ڪونه هلندا هئا.

بصارت-

اکين جي نظر پڇاڙي تائين ٺيڪ رهي- ڪڏهن ڪڏهن چشمون به لڳائيندا هئا- پر گهڻو ڪري لکڻ پڙهڻ جو ڪم بغير عينڪ جي ڪندا هئا.

سماعت-

ٻڌڻ جي قوت به آخر تائين قائم رهي- ۽ هو پاڻ هلڪي ڪان هلڪو آواز به ٻڌي سگهندا هئا- ۽ متڪلم کي زور سان ڳالهائڻ جي ضرورت پيش ڪانه ايندي هئي-

سڄع يا مهر-

پاڻ عام خط و ڪتابت تي فقط پنهنجو دستخط ڪندا هئا- ۽ نالو پنهنجو "محمد حسن عفي عنه" لکندا هئا- ۽ ڪڏهن ان ۾ "فقير" جو به اضافو ڪندا هئا- مگر "محمد" جو لکڻ لازمي هو- جيڪڏهن مريدن مان ڪو سندن نالي سان گڏ لفظ "محمد" جو نه لکندو هو ۽ يا القاب آداب لکندو هو مثلاً حضرت حسن جان يا خواجه حسن جان- ته پاڻ ان تي ناراض ٿيندا هئا- ۽ ان شخص کي تنبيه ڪندا هئا ۽ فرمائيندا هئا ته منهنجي نالي جو سرتاج لفظ "محمد" آهي انهيءَ کان مون کي محروم ڇو ڪريو ٿا؟ سندن منڍي تي هي مهر اڪريل هئي.

> عاقبت مابم محمد حسن شود
> سنه ١٣٠٧ هه

انهيءَ مهر کي پنهنجي جيب ۾ حفاظت سان رکندا هئا- ۽ ڪن ضروري ڪاغذات تي لڳائيندا هئا-

اخلاق حسنه ۽ عادات شريفه

ماڻهو گهڻو ڪري بزرگن جي حالات ۾ هنن جي ڪشف ۽ ڪرامات جي ڳالهين کي ڳولهيندا آهن- ۽ انهيءَ کي سندن ولايت جو معيار سمجهندا آهن- مگر اها سراسر ٻي سمجهي آهي- ولايت ۽ ڪرامت جو سڄو دارو مدار سنت جي متابعت ۽ احوال جي استقامت ۾ آهي- اڳين وقت جا اولياء الله ڪشف ۽ ڪرامات کي نقص ڪري سمجهندا هئا- جيڪڏهن ڪنهن بزرگ کان بي اختياريءَ جي حالت ۾ ڪا اهڙي غير معمولي ڳالهه ظاهر ٿي پوندي هئي ته ان تي پشيمان ٿيندا هئا- ۽ استغفار پڙهندا هئا- طريقه نقشبنديه جي سڀني مشائخن انهيءَ جي اصول تي عمل ڪيو آهي- ۽ ڪرامتن کي ڪا اهڙي اهميت ڪانه ڏني اٿن- ۽ نه انکي ولايت جو معيار ڄاتو اٿن- بلڪ انهيءَ کان پرهيز ۽ پاسو ڪيو اٿن-

حضرت مرزا مظهر جان جانان دهلوي فرمائي ٿو:-

ما برائے استقامت آمدیم　　　نے پئے کشف و کرامات آمدیم

شيخ الاسلام حضرت عبدالله انصاري جو مقول آهي ته:-

"جيڪڏهن تون پاڻيءَ جي مٿان هلين ٿو ته ڪک آهين- هوا ۾ اڏامين ٿو ته مک آهين- ۽ ڪنهن جي دل هٿ ڪرين ٿو ته ماڻهو آهين"

مولانا روم فرمايو آهي ته:-

"دل بدست آور که حج اکبر است
وز هزا ران کعبه یک دل بهتر است"

حضرت امام رباني مجدد الف ثاني (عليه الرحمة) جن مڪتوبات شريف ۾ لکيو آهي تہ:-

"ڪرامتون نہ ولايت جي ارڪان مان آهن ۽ نہ انهي لاءِ شرط آهن- انجي ابتڙ انبيائي ڪرام جا معجزا مقام نبوت جي شرائط مان آهن- اولياء الله کان ڪرامتون ظاهر ٿين ٿيون- مگرانهن کي هنن جي مرتبہ يا ولايت جو معيار سمجهڻ نہ گهرجي- فضيلت يا ولايت جو سمورو دارو مدار خدا وند تعالي وٽ انهن جي درجن ۽ قرب تي منحصر آهي- هن امت جي بعض اولياء الله کان جيتريون ڪرامتون ظاهر ٿيون آهن- صحابہ ڪرام کان انجو ڏهون حصو بہ ڪونہ ٿيون آهن- جڏهن تہ اولياء الله جو افضل ترين فرد بہ هڪ ادني اصحابي سڳوري جي درجي تائين ڪونہ پهتو آهي- خوارق عادات (ڪرامتون) جي ظهور تي نظر رکڻ ڪوتاهہ نظري ۽ استعداد جي قصور جو بين دليل آهن" (مڪتوب ١٠٧ دفتر اول)

پوءِ اسان بہ عادتن جا عاشق آهيون- ۽ نہ ڪرامتن جا طالب- زمين تي هلڻ ۽ مٽيءَ مٿان سمهڻ تي، هوا ۾ اڏامڻ ۽ آسمان تي وڃڻ کان بهتر ٿا سمجهون- انهيءَ ڪري اسان اهڙين روايتن کان پاسو ڪري هت فقط حضرت صاحب (رح) جن جي "اخلاق حسنہ ۽ عادات شريفہ" جي مختصر بيان تي اڪتفا ڪريون ٿا- جيڪي خلق محمدي جو بهترين مثال ۽ نمونو آهن- صبر- شڪر- تسليم توڪل رضا بہ قضا- حلم عفو- رحم- ڪرم- انڪسار- تواضع- شفقت- حسن سلوڪ- دوستن ۽ عزيزن سان- تحمل ۽ جفائي خلق- خوش خلقي- خدمت خلق الله- همدردي غريبن ۽ ضعيفن سان- تائيد دين و ملت- ترويج شريعت- حمايت مذهب- صحيح اعتقاد اهل السنة و الجماعت- مدرسن ۽ مسجدن جي بنا ۽ تعمير- اشاعت علوم- مخالفت اعداء دين سان- نفرت ڪفار ۽ مشرڪن کان-

مطلب هي تہ الله تعالي هنن جي وجود مسعود کي سڀني صفتن

سان سينگاريو هو. مجمع حسنات و برڪات هئا. اسانجي فڪر ۽ فهم ڪان سندن مقام مٿاهون آهي. ڪيئن ڪاغذ ڪارا ڪريون ته ۽ هنن جي مدح ۽ منقبت جي فرض ڪان سبڪدوش ٿي نه ٿا سگهون. ۽ هنن جي "خلق عظيم" جي پربل باغ مان ڪهڙا ڪهڙا خوشنما گل چُني ناظرين جي اڳيان پيش ڪريون ٿا؟ مجبور ٿي پنهن جي تنگ داماني جو اعتراف ڪرڻو ٿي پوندو.

داماں نگہ تنگ، گل حسن تو بسیار
گل چین بہار تـو ز داماں گلہ دارد

ليس علي الله بمستنكر ۔۔ ان يجمع العالم في واحد

(الله تعاليٰ جي قدرت ڪان هيءَ ڳالهه بعيد نه آهي ته دنيا جون ڌار ڌار صفتون هڪ فرد واحد ۾ گڏ ڪري ڏيکاري.)

****

مرض الموت ۽ وفات

سندن ذات بابرڪات ڪان سالن جا سال هي عالم روشن رهيو. جڏهن ته هن دار فنا مان دار بقا ڏانهن هر ڪنهن کي ڪوچ ڪرڻو آهي حضرت صاحب (رح) جن به قريباً چاليهه ڏينهن جي بيماري کان بعد سومر جي ڏينهن تاريخ ۲، رجب سنه ۱۳۶۵ھ (مطابق ۲ جون سنه ۱۹۴۶ع) ۸۷ ورهين جي ڄمار ۾ هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري اعليٰ عليين ڏانهن تشريف کڻي ويا ۽ پنهنجي رفيق اعليٰ سان وڃي ملاقي ٿيا.

"فائق هليا فردوس ۾ جنت سندن جوءِ
فاني فنا في الله ۾ هوءِ سان ٿيا هوءِ
رب ڏيکارئين روءِ انهيءَ جي احسان سين"

(شاعر)

ٻئي ڏينهن طلوع آفتاب کان پوءِ سندن جنازي جي نماز ٽنڊي سائينداد ۾ پڙهي وئي ۽ جسد مبارڪ کي دفن ڪرڻ لاءِ مقبري شريف (گنجي ٽڪر) ڏانهن کڻي ويا. هن بحر علوم ۽ سر مڪتوم کي سندن والد بزرگوار حضرت حاجي عبدالرحمان (رحمة الله عليه) جي پاسي ۾ سپرد خاڪ ڪيو ويو. پنهنجي عاشقن آخروي زندگيءَ ۾ نه هڪ ٻئي جي وڇوڙائي ۽ وصال حاصل ڪيو.

ماده تاريخ لفظ "اغفرلــه" مان نڪري ٿو.

۱۳۶۵ھ

****

تاريخ وفات، حسرت آيات

سندن وفات حسرت آيات جي حادثہ تي ڪيترن شاعرن مرثيا، منقبتون ۽ تاريخون چيون آهن۔ ۽ پنهن جي عقيدت جا گل سندن حضور ۾ پيش ڪيا آهن۔ تن مان اسان هتي صاحبزاده محمد ابراهيم جان "**خليل**" سرهندي جي تاريخ نذر ناظرين ڪريون ٿا۔

"تاريخ وفات"

اي دست روزگار تو هي ڪهڙو ڪم ڪيو
ڪيئن هٿ هٿي اجهائي ڇڏيئي ڏيهہ جو ڏيو؟
جنهن ڪان سريو ٿي نور سڄي سنڌ هند کي
جنهن جي شعاع تاب هو سج چنڊ جو نيو
جنهن نور ماپ سان نہ ورائيون ڪڏهن وٺون
جنهن اوٽ ڪئي سدائين ڏنو فيض اڻ ميو
جنهن پڻ اياڻن ڪي مٺي معرفت منجهان
ڏڪ ڏڪ پياري ڏول عجب سان ٿي ڏيو
جنهن سان نظر نوازيو هر خاص و عام کي
جنهن "رب جي ڪڙي ۾ هو سڀ لوڪ کي ليو۔
جنهن ڪس مهرس سان ڀري ڪيون ڪيئي شفقتون
درياهي خلق جنهن جو ٿي ناڪس مٿان نيو
جو هر ڪماليت ۾ رسيو هو ڪمال کي
جنهن جهڙو ملڪ منجهہ نہ ڏينڊو نہ ڪو ڏيو

اخلاق، حسن، بخت ۽ عرفان، علم و عقل
ماڻيا هتا جنهن مڙيئي ته جهڙس هو ڪو ٻيو

ڪير آهي اڄ خدا جي ڏسي ڪير معرفت؟
سيڪوئي ٻنهن جي ديڻ جي ڀٽ ڪوهه ۽ ٻيو

وحدت جي وات جو نه رهيو ڪو ولي و شاق
سنسار سارو آهي مگر سيج ڏسي ويو

تارا ڪڙن تا سج ۽ ڪلهن ڪو ڪڙيو ڪئي؟
ڪيئن سج ڪڙيو اسانجو ڏسو رنگ ڇا ڏيو

جنت جو ڏيو جڙاء اچي منجهه آخرت
دليا ۽ هو ته جڳ جو جنسار ڏسي جيو

ڏيهن ۽ ڏک ڏوا ۽ ساتام ماسرا
سيئن ۽ سور غم جو سلو هاڻي سر جيو

وجهلو وجود ساري سڪي ويو سڪي سرپر
ٿي خسته دل "خليل" جي ۽ زور زخميو

قبلا! شڪايلن جا قبولي سلام ڏون
مرهون گهريج تو ڪي خدا پاڪ مرهيو

ٻوين جي لاء ٻنهن جي سر پيروي پنيج
بخشائي ٻن خدا ڪان هي بدڪار بي چيو

از نرط غم چيو سون ۽ آهون ڪڍي منجهان
آه ـــــــ ٦
آه ـــــــ ٦
١٢

سو تاج اتقيائي زمان دين جو ڏيو

١٣٧٧
١٢
ــــــ
١٣٦٥ھ

پنهنجي مرشد ۽ مربي حضرت صاحب مرحوم جي وفات تي هڪ دردناڪ تاثر

(از حڪيم صاحبزاده محمد سليم جان "سليم" سرهندي)

بنا چنڊ جي رات آ ڪهڙي ڪاري
بنا گل جي گلشن ۾ ڪهڙي بهاري

بنا شمع جي آهي محفل انڌاري
بنا هوت جي زندگي آهي زاري

نه هڙ رنگ دنيا جو بد رنگ اهڙو
ٻيو آهي دنيا سان هي ويل ڪهڙو؟

اسانجون ٻه راتيون هيون يار روشن
اسانجو ٻه هو رشڪ فردوس گلشن

اسانجي ٻه هٿ ۾ هو دلبر جو دامن
هيو دل جي محفل جو سينگار ساجن

جڏهن کان ڪئي آهي سائين وفاتي
ٿي آهي مرگ مسلسل حياتي

اسانکي ڇڏي رڻ ۾ منهڙو مٽائي
وڃين وٺين جنت جون ماڙيون وسائي

اسانکي ڪنيو آهي سورن تپائي
لڏ لڪو ڏسي پيو ڏو هر ڪوستائي

وڃون ڪاڏي ڪنهنجي پلا ٿيون حوالي
اسين جيڪي سڏ جون پيا تنهنجي ٿالي

اها آهي ڏيڍي اها آهي مسجد
اها آ عبادت آهو آهي عابد

ڏسان ڪو نه ٿو پر جڏهن پنهنجو مرشد
وٺي ڪجھ نه دل کي خدا آهي شاهد

اندر ۾ جدائي ڪن ٻاهيون مچن ٿيون
هي جايون سڀئي سونهي ڪائڻ اچن ٿيون

جتي معرفت جا پيالا ٿي ڪوڙڪيا
جتي ذڪر الله سان قلب ڏوڙڪيا

خدا جي محبت جا شعلا ٿي ڀڙڪيا
جتي رند پي پي ٿي مستي مان ٻڙڪيا

جڏهن ڪان ويو آهي سو سهڻو ساقي
سڄو آهي ميخانو ڪجھ ناهي باقي

سي لاهوت جا لاڏلا سهڻا سامي
جي ڪندن ٿيا سڪ جي ڪوري ۾ ڪامي

ڪئي چند تارن ٿي جن جي غلامي
فرشتا هوا جن جا هردم سلامي

اسر ڏني سي سالڪي ويا ڪيچ ڪاهي
وسي ڏوڙ ٿي هائي هت ڪجھ نه آهي

ڏسان پيو سڄيون اڄ سڀئي خانقاهون
نه ٻڌجن ٿيون الله وارن جون آهون

ڪيون ڪفر اهڙيون زبردست ڪاهون
ويون بند ٿي دين دارن تي راهون

ولايت جي دولت ڪاٿان تان هٿ ڪنيوسين
بچايون جي ايمان - بس لڪ ڪنيوسين

ڀني آهي خالي هدايت جي مسند
وڌيو زور آهي ضلالت جو بيحد

ڪري ظالمن جي ٿو هرڪو خوشامد
خدا کان ڊڄي ٿو نه انسان شايد

اهڙڪي زماني ۾ اي منهنجا حضرت
اوهانجي هٿي جڳ ـ کي بيحد ضرورت

ڪي دنيا جي مستيءَ ۾ مدهوش آهن
ڪي صاحب سياست ۾ پرجوش آهن

جي آهين عالم تـه خاموش آهن
هڏا اهل دل جيڪي روپوش آهن

نه اسلام جو درد ڪنهنجي اندر ۾
رکـو آهـي دنيا اسانجي نظر ۾

عزيزو ٿيون عاجز جو مي عرض ٻڌجو
بلي سڄي دنيا اوهين پر نـه سڄو

سدائين بزرگن جي رستي تي هلجو
ڪڏهن مير مرسل جو دامن نه ڇڏجو

انهـي ۾ ئـي آهي اسانجي ڀلائي
انهي کان سواء ڳالهه ٻي سڀ اجائي

ٻڌي هٿ ڪريون رب کي التجاءُن
الهي اسـانجون اگهائين دعائون

پنهنجي فضل سان بخش خالق خطاؤن
ڪرين دفع داتا اسان تـان بلائون

ڪنا، عيب ها ٿا، گنه گار، گندا
آهيون اهڙا، پر آهيون تنهنجا بندا

ٻکين کي اي رزاق تون رزق ڏيندين
اگھاڙن جي ستار تون ڍڪ ڍڪيندين

ضعيفن جو قادر سھارو تون ٿيندين
نڌڪو نہ مولا اسانکي ڇڏيندين

نہ ڏس رب ساڃ اسانجون مدايون
غفور الرحيم آھين تون۔ ڪ ڀلايون

الھي تون اسلام کي بخش عزت
الھي اسانکي عطا ڪــــر ھدايت

ھجي دل ۾ بس مصطفيٰ جي محبت
ھجي تنھنجي ھردم اسانتي عنايت

پيون مير مدني مٿان جام ڪوثر
ڪريون تنھنجو ديدار۔ الله اڪبر

★★★★★★★★★★

تاريخ وفات فارسي

صاحبزاده حڪيم محمد سليم جان سرهندي (مالڪي) حضرت صاحب (رحمة الله عليه) جن جي وفات تي هڪ لاجواب مرثيه فارسي ۾ "نوحۀ فوق" جي نالي سان چيو آهي. جو اگرچه طويل آهي. مگر زبان ۽ تاثر جي لحاظ سان بي مثال آهي. فارسي دان اصحاب ان مان استفادو ڪري سگهن ٿا.

"نوحۀ فراق"

(۱)

يا رب چه حالت است جهان گشته سوگوار
مصروف آه هر لب و هر ديده اشڪبار
هر ڪس مرقع الم و ياس وحسرت است
هر چيز وقف رنج و فغان است و اضطرار
هر جانب است شيون و فرياد و نوحه ها
هر سو نوائے ماتم قلب و جگر فگار
افسردگي است برهمه ڪون ومڪان محيط
بے رونقي است غازه سلماني نوبهار
محروم شد چنان ز جهان شادي و نشاط
گويا نزاد گاهه خوشي اندر اين ديار
در مهرو ماه نور نمي آيدم نظر
هر گل همے خلد به نگه در چمن چو خار
بے نور صبح ها است و اوهناڪ شامها
در نظم روزگار خلل گشته آشڪار
اي همنشين بگوئے ڪه آخرچه ماجرا است
اين انقلاب درهمه آفاق از چرا است

آه کشید و گفت چنان در جواب ما
کرد انتقال حضرت عالیجناب ما

وا حسرتا که گردش چرخ ستم شعار
در خاک تیره کرد نهان آفتاب ما

وا حسرتا که جور خزان اجل نمود
تاراج گلشن طرب کامیاب ما

وا حسرتا که سیل فنا بر زمین فگند
قصر نشاط و آرزوئی بے حساب ما

وا حسرتا که صرصر مرگ، حیات سوز
گل کرد شمع بزم مسرت مآب ما

وا حسرتا که شعلهٔ برق بلا فتاد
در عین فصل گل سرخ شاخ گلاب ما

وا حسرتا که ماه مبین در کسوف شد
بے نور و حسن گشته شب ماهتاب ما

وا حسرتا که در صدف قبر خفیه کرد
دزد فلک خزینهٔ در خوشاب ما

وا حسرتا که دست قضا پاره پاره کرد
شیرازهٔ کتاب شرف انتساب ما

وا حسرتا که آتش غم سوخت سینه ها
دوزخ امان همی طلبد از عذاب ما

وا حسرتا که صدمهٔ هجران ربود و برد
از دل قرار و راحت و از دیده خواب ما

آقائے ما و مرشد ما از جهان برفت
نے نے ز دیده نور وزا جسام جان برفت

—(۳)—

آن ماه دلفروز من ای آسمان کجا است
ای گلستان بگوئے کہ سرو روان کجا است
جمعند گرچہ جملہ عزیزان و محفل است
آن صدر بزم و انجمن آرائی جان کجا است
مسند تهی است و بردر و دیوار حسرت است
عزت فزائی مسند و زیب مکان کجا است
بر بزم طاری است چرا ظلمت مهیب
این جاکہ بود بود شمع فروزندہ آن کجا است
با چشم تر همی نگرد چار سو "سلیم"
آن یار دلنواز من آن مهربان کجا است
از چاکهائی قلب و جگر خون همی چکد
آن چارہ ساز و مرهم زخم نهان کجا است
منزل بعید و قافلہ گم کردہ رہ بہ دشت
سالار میر و قائد این کاروان کجا است
ملجائے بیکسان و ملاذ ستم کشان
آن دستگیر و حامیٔ ما عاجزان کجا است
دارم بدل هر آنچہ من از صدمۂ فراق
ظاهر چسان کنم کہ زبان بیان کجا است
در سینۂ فگار بیا چاکہ افگنیم
شیون کنیم و بر سر خود خاکہ افگنیم

—(٤)—

رفتی و جائی خویش بہ فردوس ساختی
مارا برائی خوردن غم وا گذاشتی
بودت همیشہ چشم عنایت بحال ما
اکنون چرا زما رخ نیکو بتافتی

بے ما مشفقے نہ گھے داشتے روا
اکنون بداغ ہجر چرا دل گداختی
از جاہ و مجد و مرتبت و منصب و شرف
ہر شئے کہ خواستی زخدا جملہ یافتی
با شد ازین دگرچہ فزون تر کرامتے
با خلق نیکوئی وبہ الله راستی
بے یار زندگی است چو از مرگ سخت تر
اے عمر حیف برتو چرا تو نہ کاستی
بعد از تو از برائے من اے آشنائے من
نے ماند آشنا و نہ در خلق آشتی
دشمن تمام دہرو بجنگ است کائنات
تنگ است بے تو بر سرما عرصۂ حیات

(۵)

پاکیزہ پیکر تو۔ خجستہ خصال تو
آئینہ کمال اللہی جمال تو
درعلم و فضل و معرفت و صبرو صدق وحلم
زاید نہ باز مادر گیتی مثال تو
درفیض ورشد و زہد و کمالات باطنی
عالی ز فکر ما است مقام کمال تو
حق بین و حق نمائے نگاہ کریم تو
تفسیر قول و نطق پیمبر مقال تو
نامت خدا نہاد "محمد حسن" ازان
محمود ذات تو و حسن بود حال تو
عمر تو در ہدایت وارشاد صرف شد
بر خلق عام بود عطاؤ و نوال تو

وقف فلاح خلق خدا زندگانیت
صرف رضائے خالق خود جان و مال تو
مجموعۂ نکوئی و خوبی و زینت است
سر تا پا وجود شما نور و رحمت است

(۶)

سر چشمۂ هدایت و مرآت حق نما است
بهر زمانہ ذات شما آیت خدا است
دریائی فیض موج سخا گوهر شرف
گنج نوال کان کرم مخزن عطا است
نخل مراد گلشن جود و بهار لطف
ماہ منیر نجم ضیا ابر هدا است
سرشار از شراب ولائی محمدي
انوار در تو جلوه گر از نور مصطفي است
از گلستان حضرت فاروق گلبنٔے
این گلشن از بهار تو شاداب و خوشنما است
چشم و چراغ سلسلۂ نقشبندیان
این خاندان تمام ز نور تو پر ضیا است
از فرق تا قدم همہ خوبی و نیکوئی
ذات گرامئ تو سزاوار هر ثنا است
در مدح تو مبالغہ گر کنم سزد
شان ترا بدانچہ ستایش کنم ورا است
آیم ولے ز عهدۂ وصفت چسان برون
شان تو از تعقل ما بسکہ ما ورا است
آن بہ کنون کہ حق محبت ادا کنیم
بر سینہ سنگ صبر نهیم دعا کنیم

اي روح پاک خلد برین مسکن تو باد
آغوش لطف و رحمت حق مأمن تو باد
از بارگاه قدس تحیات زاکیات
نازل همیشه برتو وبر مدفن تو باد
روز جزا قبائي کرم خلعت رضا
از حضرت رسول خدا برتن تو باد
در نیکي و ثواب به میزان معدلت
افزون ز جمله خلق جهان خرمن تو باد
وقت حساب پیش خدا درمیان خلق
بالا ز افتخار سرو گردن تو باد
در روضه بهشت زگلهائے مغفرت
رشک بهار و عطر فشان دامن تو باد
در بزم انبیا لب کوثر ز خورمي
مانند گل شگفته رخ روشن تو باد
صبح و مساز جانب ما هدیه سلام
شایان بارگاه پذیرفتن تو باد

بادا مدام ذکر تو ورد زبان ما
یاد رخ نکوئي شما حرز جان ما
بے توزبون وزارو حزین است زندگي
اي وائے زندگي اگراین است زندگي

ایضاً قطعۂ تاریخ وفات حضرت مرحوم

قدس الله تعالیٰ سره

(از:- صاحبزادہ حکیم محمد سلیم جان سرہندی مائلی)

سید ما قبلۂ ما مرجع و ما وائی خلق
خاصۂ حق نائب حضر محمد مصطفیٰ
یوم اثنین بود و تاریخ دوم ماہ رجب
در زمین آسود گنج فیض و عرفان و هدا
روح پاکش چون تمنائی وصال حق نمود
از حریم قدس اهل عرش را آمد ندا
باب رحمت وا کنید اهلاً و سهلاً مرحبا
"مغفور له" آورید این دوست ما را نزد ما

۱۳۶۵ھ

****

حضرت صاحب جي اولاد امجاد جو بيان

هيءَ ڳالهه ڪنهن به وڏاءَ کان سواءِ چئي سگهجي ٿي ته حضرت صاحب (عليه الرحمة) پنهنجي پويان به اهڙا يادگار ڇڏيا آهن، جن جو مثال ملڻ مشڪل آهي: هڪ ته سندن بلند پايه تصنيفون ۽ ٻيا سندن صاحب فضل ۽ ڪمال فرزند!! جن تي بجا طور اڄ خاندان جي هر فرد کي فخر آهي.

حضرت صاحب (رح) وفات وقت هيٺيون اولاد ڇڏيو:- چار فرزند ۽ ست نياڻيون- هيٺ انهن جو احوال پيش ڪجي ٿو.

سندن پهريون فرزند-

اسم گرامي:- حضرت عبدالله جان عرف شاه آغا صاحب هئي جي ولادت ٨- جمادي الاول سنه ١٣٠٥ه ٽکڙ ڳوٺ ۾ ٿي. جتي ان وقت سندن جد امجد حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان (عليه الرحمة) جي سڪونت هئي ۽ پاڻ حيات هئا- سندن ٿي سايه عاطفت ۾ پنهنجي عمر جا پهريان ڏهه گذاريائون- سندن تعليم ۽ تربيت به انهن جي نظرداري ۾ ٿي- باطني فيض ۽ سلوڪ جو سبق به وٽائن ورتائون.

سنه ١٣١٥ه ۾ جڏهن حضرت صاحب وڏن وفات ڪئي ته پنهنجي والد بزرگوار حضرت خواجه محمد حسن جان (رح) ۽ وقت جي عالمن ۽ فاضلن کان ديني علوم جي تحصيل ڪيائون، سندن استادن ۾ مولوي ميان عبدالقيوم بختيارپوري، مولوي حاجي لعل محمد صاحب متيارين وارو مولوي حاجي حسن الله پاٽ وارو ۽ مولوي خير محمد مگسي قابل ذڪر آهن.

پاڻ شريعت ۽ طريقت جا جامع، ديني علوم جا وڏا ڄاڻو ۽ نقشبندي سلسلہ جا سردار آهن. طب ۽ حڪمت جي فن ۾ بہ يدطولي رکن ٿا. ڪيترن ڪتابن جا مصنف آهن- تنهي سائينداد جي خانقاه جا سجاده نشين آهن. حد درجي سادا، ملنسار، تڪلف ۽ تصنع کان ٻري- ننڍي وڏي تي مشفق ۽ مهربان، سندن مجلس ۾ وهڻ سان قلب کي لذت ۽ روح کي راحت اچيو وڃي ۽ تـــروڻ اولي جي ڪاملن جي ياد تازي ٿيو پئي. (بقول شاه)

وِيني جنين وٽ، ڏکندو ڏور ٿئي
تن تنين سين ڪٽ، اوڏا اڌي پکڙا

سندن ٽي فرزند هئا- (۱) غلام علي جان (۲) مولوي غلام نبي جان (۳) محمد سعيد جان. الهن صاحبزادن سان ٻهريون ۽ ٽيون نمبر تہ بفضل خدا حيات آهن. مگر ٻيو نمبر صاحبزادو مولوي غلام نبي جان، جيڪو ڪيترين لياقتن ۽ فضيلتن وارو انسان هو، چند سال اڳـ عين شباب ۾ آخرت جي سفر تي اسهيو، افسوس جو سندس حياتي ٿورو جٽاءُ ڪيو نہ تہ گهڻين ٽي سڪون لاهي ها.

جيئن ٿو وا ڏينهڙا گهوڙن ۽ گهوٽن
ڪڏهن پڪوٽن، ڪڏهن راهي رڻ جا (شاه)

حضرت صاحب جو ٻيو فرزند

سندن اسم گرامي آهي حضرت حاجي عبدالستار جان عرف آغا جان صاحب. هن جي ولادت ٽکڙ ڳوٺ ۾ سنہ ۱۳۱۱ھ ۾ سندن بزرگ ڏاڏي خواجہ حاجي عبدالرحمان (عليه الرحمۃ) جي زندگيءَ ۾ ٿي، حضرت صاحب وڏا پنهنجي هن پياري پوٽي کي ڏاڍو پائيندا هئا. ڪلهن تي کڻي ڪيس گهمائيندا هئا، سائس دل وندرائيندا هئا ۽ خوش ٿيندا هئا.

ننڍ ۾ئي جو زمانو پنهنجي جد امجد (رح) ۽ والد بزرگوار (رح) جي ساي هيٺ بسر ڪيائون. معقول ۽ منقول جا ڪتاب، وقت جي عالمن وٽ پڙهي وڏو ملڪو ۽ مهارت حاصل ڪيائون. سندن علمي لياقت ۽ طبعي ذهانت گهڻن مولوين کي منجهائي ڇڏيندي هئي. سندن فهم ۽ فڪر مٿاهون هو، شعري ذوق به رکندا هئا ۽ "پير" تخلص ڪندا هئا. سنڌي زبان ۾ سندن ديوان موجود آهي. "تذڪره شعراء تکڙ" ۾ سندن ڪجهه ڪلام ڇپيو آهي.

مجلس جا مور، تقرير ۽ تحرير جا بادشاهه، وجيه شڪل و صورت جا مالڪ هئا. آخري ڀيرو افغانستان جي سفر تي ويا. جتان بيمار ٿي وطن موٽيا، مگر هتان به بي وطن ٿي ١٧ سيپٽمبر سنه١٩٦٦ع جو اصلي وطن جي ڏورانهين پنڌ تي پرڏيهي ٿيا.

اوري هئا ته آيا، جيڪس ويا پري
سائي سڏ ڪري، ماڳ نهاري موٽيا
(شاهه)

جناب جي. ايم سيد "جنب گذاريم جن سين" ۾ سندن ذڪر بيحد محبت ۽ اڪير سان ڪيو آهي. ۽ پروفيسر اسد الله شاهه حسيني پنهنجي ڪتاب "تذڪره شعراء تکڙ" ۾ سندن مختصر احوال ۽ ڪلام ڏنو آهي. سندن ست فرزند موجود آهن، جن جا نالا هي آهن:- (١) غلام فاروق جان (٢) غلام عثمان جان (٣) غلام صديق جان (٤) اسد الله جان (٥) خليل الله جان (٦) ڪليم الله جان (٧) مسيح الله جان.

حضرت صاحب جو ٽيون فرزند

سندن اسم گرامي آهي حضرت مولانا حافظ محمد هاشم جان،

عرف حافظ جان صاحب. هنن جي ولادت سنه ١٣٢٣ﻫ ننڍي سائينداد ۾ ٿي. سندن تعليم ۽ تربيت تي حضرت صاحب (رح) جن خاص ڌيان ڏنو. فارسي جي درسي ڪتابن پوري ڪرڻ بعد کين قرآن مجيد جي حفظ ڪرڻ لاءِ ڇڏيائون. ٻارهن (١٢) سالن جي ننڍي ڄمار ۾ پاڻ سڄو قرآن پاڪ ياد ڪري ورتائون. حضرت صاحب (رح) انهي نعمت عظميٰ جي حصول تي وڏو جشن مسرت ملهايو. شاعرن ۽ اديبن انهي موقعي تي تاريخون ۽ قصيدا چيا. انهن مان قاضي اسد الله شاه ٽکڙائي لفظ "حافظ هاشم" مان ماده تاريخ ڪڍيو. جيڪو عجيب اتفاقات ۽ نوادرات مان آهي. ١٣٣٥ﻫ

شروع عربي علم جا ڪتاب ننڍي سائينداد ۾ پڙهيائون. پوءِ حضرت صاحب (رح) جي مشوري سان اجمير شريف جي مشهور عالم ۽ منطقي مولانا معين الدين صاحب اجميري وٽ اجمير ۾ رهي، سڄو درس نظامي پڙهي پورو ڪيائون ۽ مولويت جي پڳ ٻڌائون. سندن دستار بندي واري تقريب ننڍي سائينداد ۾ وڏي اهتمام سان ملهائي ويئي. سنڌ ۽ هند جا گهڻا علماء ۽ مشائخ انهي موقعي تي موجود هئا.

طب ۽ حڪمت جا ڪتاب مولانا موصوف جي ڀاءُ شفاءالملڪ حڪيم نظام الدين صاحب وٽ پڙهي، انهي فن ۾ وڏي دسترس حاصل ڪيائون.

جيد عالم دين، حاذق حڪيم ۽ بي مثال مقرر ۽ خطيب آهن علم ۽ فضل جي هن عميق سمونڊ بابت فارسي شاعر ڪهڙو نه چڱو چيو آهي.

آنکه آمد راست بر بالاش تشریف علوم
ثانیش کس نیست در معقول الا بوعلی

حضرت حافظ صاحب جن جي شخصيت پر ڪشش ۽ ڪچهري قرب واري آهي- سندن تڪلم دلنواز ۽ سندن تخاطب روح پرور آهي- طبع جا حليم، نرمي ۽ ڌيرج سان گفتگو ڪندڙ، مهر ۽ محبت جا مجسم، پنهنجي تحرير ۾ غضب جي بلاغت ۽ تقرير ۾ بلا جي فصاحت رکن ٿا- سندن ڪچهريءَ ۾ وهڻ کان پوءِ اٿڻ لاءِ دل نه گهرلدي ۽ ملاقاتي اٿڻ چاهيندو ته سندن مٺا ٻول ٻڌندوئي رهان- (بقول شاهه)

مٺايون مٺو گهڻو ڪڙو ناهه ڪلام
سڪوت ٿي سلام، قربان سندي پاڙجو

سندن فرزندن سان هنوقت محمد عابد جان ۽ خالد جان آهن-

حضرت صاحب جو چوٿون فرزند

صاحبزاده محمد حنيف جان آهي- کين چار فرزند آهن- جن جا نالا هي آهن:-

(١) محمد منيف جان (٢) محمد مجيب جن (٣) فريد احمد جان (٤) حفيظ احمد جان-

* * * * * * * * *

مصنف هن ڪتاب جي جد امجد ۽ سندن اولاد جو بيان

منهنجي جد امجد جو نالو مبارڪ هئو حضرت حاجي غلام عبيدالله "عرف حضرت غلام جان" ابن حضرت شاه عبدالقيوم مجددي الفاروقي رحمة الله تعاليٰ عليهم اجمعين.

عام طرح سان پاڻ سنڌ ۾ حضرت صاحب مڪي وارن جي نالي سان مشهور آهن انڪري ته سندن وفات جو واقعو مڪي شريف ۾ ٿيو هئو. ۽ پاڻ انهي پاڪ زمين ۾ دفن ٿيل آهن.

سندن ولادت با سعادت قندرهار (افغانستان) ۾ ١٢٤٦ھ ۾ ٿي- پاڻ حضرت خواجه حاجي عبدالرحمان (١٢٤٤ھ-١٣١٥ھ) جا ننڍا ڀاءُ هئا. ۽ چمار ۾ ڪائن ۾ سال ننڍا هئا. ۽ منهنجي نانا سائين حضرت خواجه حاجي محمد حسن جان (رح) جا پاڻ چاچا ٿيندا هوا. باطني فيض ۾ بي مثال ۽ نقشبندي سلسلي جي سلوڪ ۾ ڪامل ۽ مڪمل هوا. قوي جذبه رکندا هوا. هڪڙيئي توجه سان طالب کسي رڱي ڇڏيندا هوا. سنڌ ۾ انوقت سندن مريدن ۽ عقيدت مندن جو ڪو ڇيهه ڪونه هوندو هو. حق جا ڳولائو هزارن جي انداز ۾ سفر ۾ سائن هم رڪاب رهندا هوا. ۽ فيض جا پياسي سندن سواري جي پويان ڊوڙون پائيندا هوا. جنهن جاءِ ۽ مقام تي سندن منزل ٿيندي هئي ته اتي حقيقت ۽ معرفت جي هن شمع مٿي پروانن جو ميڙو ٿي ويندو هئو. سندن طبع مبارڪ جلالي شان رکندي هئي. ڪنهن

۽ ماڻهون کي سائن ڳهري ڏيڻ، يا گفتگو ڪرڻ جي جرأت ڪانه ٿيندي هئي. سندن مجلس ۾ سڀ تي رعب طاري هوندو هو. هرڪو دم بخود پنهنجي جاءِ تي ويٺو هوندو هو.

سندن ڪشف ۽ ڪرامتن جا قصا اڄ به سنڌ جي جهونن جي زبانن تي آهن. يا انهن کان ٻڌل ڳالهيون سندن وڏن کي ياد آهن. افسوس ته سندن اوهي مجلسي ماڻهون ۽ مريد مري ويا. ۽ اهي سونهاري سٿ جو ڪو سائي نه رهيو آهي.

حضرت حاجي محمد اسماعيل جان (رح) "روشن" سرهندي (جيڪو سندن ڏهٽو ٿئي) سندن حالات ملفوظات، ۽ ڪرامات تي هڪ ڪتاب فارسي ۾ "جواهر نفيسه" جي نالي سان لکيو آهي. جيڪو ايان اڻ ڇپيل آهي.

حضرت حاجي غلام عبدالله (رح) ٽي ڀيرا حرمين شريفين جي زيارت کان مشرف ٿيا هئا. آخري ڀيري جڏهن پاڻ مڪه مڪرمه ۾ حج جي ارادي سان مقيم هوا ته رب سائين پنهنجي ديدار لاءِ گهرائي ورتن. ۽ ۹- ذي قعده ۱۲۹۱هه ۾ واصل با الله ٿيا. ۽ شبيڪيه جي قبرستان ۾ دفن ٿيا. حضرت بلال مجددي دهلوي جي ڏاڏي حضرت محمد عمر مجددي (رح) سندن هي تاريخ وفات چئي. ۽ لوح مرقد تي لکائي.

****

تاريخ وفات حضرت حاجي غلام عبيدالله مجددي الفاروقي قدس الله تعاليٰ سره

کرد حضرت غلام جان وفات　　نقشبندي مجددي آگاه

شب شنبہ نهم ز ذي قعده　　يافت جا در حريم بيت الله

بدعا گفت سال فوت "عمر"

نور الله قبره و ثراه

۱۲۹۱ھ

حضرت حاجي غلام عبيدالله (رح) جن وفات وقت ٽي فرزند ڇڏيا جن جا نالا هي آهن۔ (۱) غلام دستگير جان (۲) محمد صالح جان (۳) محمد مقيم جان۔ هيٺ انهن جو ڌار ڌار ذکر پيش ڪجي ٿو:-

سندن پهريون فرزند:-

هنن جو اسم گرامي آهي:- حضرت حاجي غلام دستگير جان (رحمة الله عليه پاڻ منهنجا والد ماجد آهن۔ سندن ولادت ارغستان (افغانستان) اندر ۱۲۸۳ھ ۾ ٿي۔ سندن تعليم ۽ تربيت پهريان پنهنجي تهذ گاه ۽ آن کان پوء پنهنجي عم محترم حضرت حاجي عبدالرحمان (رح) جي نظر فيض اثر هيٺ ٿي۔ سلوڪ طريقه عاليه نقشبنديه جو سبق پنهنجي بزرگوار پيءُ حضرت صاحب مڪي وارن کان ورتو هوائون۔ علم ظاهري ۽ باطني ۾ ڪماليت جي درجه تي پهتل هئوا۔ پاڻ افغانستان ۾ سڪونت رکندا هوا۔ ۽ سنڌ ملڪ ۾ به هر سال سندن

آمدرفت ٿيندي هئي- ۽ پنهنجن مريدن تان پيرو ڪوڙ مٽيندا هئا.
پاڻ ٻهرين شادي افغانستان ۾ ڪئي هوائون جنهن مان کين ٽي
فرزند پيدا ٿيا-

(۱) محمد ابراهيم جان (۲) عبدالحڪيم جان (۳) مولوي محمد
معصوم جان- هن وقت ابهي ٽئي صاحبزادا وفات ڪري چڪا آهن ۽
سندن اولاد افغانستان ۾ موجود آهي-

منهنجي والد ماجد حضرت حاجي غلام دستگير جان (رح) ارغستان
(افغانستان) ۾ تاريخ ۲۵- ربيع الاول ۱۳۳۲ھ ۾ هن دار الفنان مان
دار بقا ڏانهن سفر سڌاريو-

پاڻ ٻي شادي ٽنڊي سائينداد ۾ پنهنجي سوٽ حضرت خواجه
حاجي محمد حسن جان (رح) جنهن وڏي نياڻي (منهنجي والده محترمه)
سان ڪئي هوائون- انهي گهر مان کين ٻه فرزند ۽ ٻه نياڻيون پيدا
ٿيون- سندن فرزندن جا نالا آهن- غلام محي الدين جان ۽
عبدالعزيز جان- هيٺ سندن ۽ سندن اولاد جو بيان ڪجي ٿو.

(۱) حضرت غلام دستگير جان جو ٻهريون فرزند:-

سندس نالو آهي :- حڪيم غلام محي الدين جان- ادا وڏي
جي ولادت ۱۳۳۲ھ (۱۹۱۳ع) ٽنڊي سائينداد ۾ ٿي- سندس تعليم
۽ تربيت سندن والده ماجده ۽ بزرگ ناني جي نظرداري ۾ ٿي-
فارسي ۽ عربي جا ابتدائي ڪتاب ٽنڊي سائين داد جي مدرسه
۾ پڙهي عربي علم حاصل ڪرڻ لاءِ لاهور جي مدرسه "حزب الاحناف"
۾ وڃي داخل ٿيو- جتي مسجد وزير خان جي امام ۽ خطيب حضرت
مولانا ديدار علي شاه ۽ انجي فاضل فرزندن مولانا ابوالحسنات ۽
ابوالبرڪات جي شاگردي جو شرف حاصل ٿيس- لاهور ۾ اهوُن
با ڪمال استادن کان استفادو حاصل ڪري وطن موٽي آيو- جتان وري

سال ١٩٣٤ع ۾ طب جي تعليم لاءِ طبيه ڪاليج دهلي ۾ وڃي داخلا ورتائين جتي چار سال لڳو لڳ - سالياني امتحانن ۾ اول آيو. ۽ آخري سال ۾ اول اچڻ ڪري کيس هڪ سال لاءِ ڪاليج ۾ اسسٽنٽ هائوس فزشين ڪري رکيائون. مطلب ته پورا پنج سال دهلي ۾ گذاري "فاضل الطب و الجراحت" جي سند وٺي ملڪ موٽيو.

سال ١٩٣٩ع ۾ ٽنڊي محمد خان شهر ۾ پنهنجو دوا خانو قائم ڪيائين جتي اڄ ڏينهن تائين طب ۽ ڊاڪٽري جي پريڪٽس ڪندو رهي ٿو.

پاڪ طباع، ذهين، ۽ پنهنجي فن ۾ وڏي سمجهه ۽ تجربو رکي ٿو. دست شفا به اٿس. انگريزي زبان تي به کيس پورو عبور حاصل آهي. بغير اسڪول ۾ پڙهڻ جي ميٽرڪ امتحان پاس ڪيو اٿس. مگر انگريزي جي لياقت ڪنهن گريجوئيٽ کان گهٽ ڪانه اٿس. سندس لکڻي سهڻي ۽ اکر موتين جهڙا اٿس. سندس فرزند ست ڄڻا. جنجا نالا هي آهن.

(١) نظام الدين جان (٢) محمد رفيق جان (٣) بهاء الدين جان (٤) محمد قاسم جان (٥) سيف الدين جان (٦) صلاح الدين جان (٧) سراج الدين جان.

انهن مان سندس وڏو فرزند ڊاڪٽر نظام الدين جان جيڪو اعليٰ اخلاق وارو انسان هو ۽ ڪيترين خوبين جو مالڪ هو. ١٩٦١ع ۾ لياقت ميڊيڪل ڪاليج مان ايم. بي. بي. ايس جي ڊگري وٺڻ بعد هڪ مهلڪ مرض ۾ مبتلا ٿي پيو. علاج لاءِ کيس لنڊن نيو ويو. جتي سندس گردي جو هڪ نازڪ آپريشن ٿيو. ۽ ان مان صحتياب ٿيڻ کان پوءِ ست سال برابر لنڊن ۾ رهي پنهنجو علاج به ڪرائيندو رهيو. ۽ ڊاڪٽري جي تعليم ۽ تجربو به حاصل ڪندو رهيو. اتي جي ڪاليجن مان به ڊپلوما به ورتائين.

تاريخ ١ ڊسمبر ١٩٦٨ع پنهنجي مائٽن ۽ عزيزن سان ملڻ لاءِ وطن پهتو. مگر هتي ٻه ڪو سڪ جو ساهه ڪـونہ کنيائين. سندس بيماري وري اٿل کاڌي. ۽ ڪيترن مهينن جي شديد علالت کان پوءِ جام شوري جي اسپتال ۾ انتقال ڪيائين. ٦ آگسٽ ١٩٦٨ع پنهنجن مائٽن کي مفارقت جو داغ ڏئي باغ بهشت جي سير تي رمندو رهيو.

"ابر رحمت قبر تنهنجي تي سدا وسندو ڪري"
"هر اچڻ وارو دعائي مغفرت پڙهندو ڪري"

سندس مزار مقبره شريف گنجي جبل تي آهي. ۽ لوح مرقد تي فارسي تاريخ لکيل آهي جيڪا برادرم محمد سليم جان جڙي آهي. مادو هن مصرع مان ڪڍيو اٿس.

پئے سال وفات درد ناڪش
بگو "بادا نظام الدين مرحوم"

١٣٨٨ھ

برادرم غلام محي الدين جان جو پهريون نمبر فرزند محمد رفيق جان تعليم کاتي ۾ ملازم آهي. ۽ سندس ٻيو نمبر فرزند بهاء الدين جان فاريسٽ ڊپارٽمنٽ ۾ ڊي. ايف. او. جي عهدي تي آهي. ۽ ٽيون نمبر فرزند محمد قاسم جان طبيب جي سند رکي ٿو. ۽ دواخاني ۾ پنهنجي والد سان ڪم ۾ مددگار آهي. هي صاحبزادو منهنجو نياڻو به ٿئي. ڪيس هڪ فرزند آهي. جنهن جو نالو محمد عاصم جان آهي. هنکي پيار مان "بابو جان" سڏيون. هنجي ولادت تاريخ ١- ڊسمبر ١٩٦٦ع ڪنري ۾ ٿي هئي. شال عمر خضري ماڻي.

ادا وڏي جو پنجون نمبر ۽ ڇهون نمبر صاحبزادا سيف الدين جان ۽ صلاح الدين جان ڪاليج جي ٻئي سال ۾ پڙهن ٿا. ۽ انٽر سائنس

جا شاگرد آهن. ستون نمبر صاحبزادو اجان ننڍو آهي ۽ اسڪول جي ٽئين ڪلاس ۾ پڙهي ٿو.

حضرت غلام دستگير جان جو ٻيو فرزند:

ناچيز جو نالو "عبدالعزيز" آهي. گهر ۾ ننڍا وڏا مونکي "عزيز جان" ڪري سڏين. منهنجو تولد ١٣٣٥ھ (١٩١٧ع) ننڍي سائينداد ۾ ٿيو. والد مرحوم جو سايو ننڍپڻ ۾ ئي مٿي تان کڄي ويو هوم. جڏهن امان (الله رحمت ڪريس) مونکي پالي وڏو ڪيو، سندس ٿورا ۽ احسان ڪڏهن به ڪونه وسرندا. ڪيترا ڪشالا امانجي پرورش ۾ ڪڍيائين تنجو بيان ڪريان ته هوند هڪ ڪتاب ٿي پئي.

حضرت نانا سائين (رح) جن جي به نگاهه ڪرم هوندي هئي. ۽ سندن شفقت جو هٿ اسان مٿان رهندو هو. مطلب هي ته انهن ٻنهي هستين جي سايهءِ عاطفت هيٺ ٻارائي وارو دور اچي پورو ڪيم. جڏهن پڙهڻ لائق ٿيس ته ننڍي سائين داد واري مدرسه ۾ مختلف استادن وٽ فارسي ۽ عربي جا ڪتاب پڙهندو رهيس. تعليم مڪمل ٿي نه سگهي. ڪجهه وقت اتي ويٺو رهيس. پوءِ ننڍي محمد خان شهر ۾ پنهنجي ماسات مرحوم مولوي حافظ غلام احمد جان (م ٣٧٧ ھ وٽ سال ڏيڍ ساندهه پڙهڻ ويندو هوس. صبح گهوڙي تي نڪرندو هوس ۽ منجهند جي ماني به اُتي کائيندو هوس. ۽ وچين وقت وري پنهنجي ڳوٺ ننڍي سائينداد ۾ موٽي ايندو هوس. هڪ ميل جو مفاصلو هو. ڪو زياده پنڌ ڪونه هو. تفريح به ٿي ويندي هئي. منهنجي استاد جو والد حضرت حاجي عبدالسلام جان (رح) هڪ الله وارو درويش صفت بزرگ هو. مونکي بيحد پاليندو هو. ۽ ڏاڍو قرب ڪندو هو. با وجود مالدار نه هوڻ جي به، سندس

دسترخوان وڏو وسيع هوندو هو. ۽ مهمان نوازي سندن پسنديده شغل هو.

سال ۱۹۴۱ع ۾ طب پڙهڻ ۽ حڪيم ٿيڻ جي سودا دماغ ۾ سمائي. قرض قرض ڪٺي دهلي ويس ۽ اتي جي طبي درسگاه "جامعه طبيه" دهلي ۾ داخلا ورتم. ۱۹۴۵ع ۾ اتان "متسند الاطباء" جي سند وٺي وطن واپس ٿيس. ۵، اڪتوبر ۱۹۴۵ع ۾ ڪنري ضلع ٿرپارڪر ۾ اچي طب ۽ حڪمت جو ڌنڌو شروع ڪيم. دواخانو کولڻ کان پندرهن ڏينهن پوءِ پنهنجي بزرگ نالي حضرت خواجه حاجي محمد حسن جان (رحمته الله عليه) ڏانهن خط لکيم ته.. "قبلا!! منهنجي سڄي حال جي ساه جن کي سڌ آهي. ڪا دعا جي نظر ڪريو ته پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿيان. جواب ڏنائون (انهي خط جو عڪس هن ڪتاب ۾ ڏنو اٿم) ته فقير تنهنجي حق ۾ دعا گهري. الله تعاليٰ قبول ڪري. انشاء الله تنهنجو عسر (تنگي) يسر (ڪشادگي) سان تبديل ٿيندو. ۽ تنهنجي هٿ ۾ شفا به ٿيندي"

بس جڏهن سهڻي سائين (رح) وٽان اهو سرٽيفڪيٽ مليم ته دل کي ڏاڍو آٿت آيم ۽ پڪ ٿيم ته هاڻي ڪو لهر لوڏو ڪونه ايندو. سڀ سهنج ٿيندا. جيئن پاڻ فرمايو هوائون حرف به حرف ٿيو به ائين. سندن انهي "مڪتوب مبارڪ" کي آئون ساه سان گڏ سانڍيندو آهيان.

انهن ڏينهن کان منهنجي رهائش "ڪنري" ۾ آهي. منهنجو مطلب "سرهندي دواخانه" جي نالي سان سڏجي ٿو. تهذيب ۽ تمدن وارن پر رونق شهرن کان گهڻو پري پاڙي جي هڪ گوٺڙي ۾ ڏرجي ريگستان سان لڳ، مارن جي ملڪ ويجهو، گمنامي ۽ گوشه نشيني جي زندگي گذاري رهيو آهيان. توڪل، قناعت، ۽ صبر منهنجا اصول آهن. دنيا جي گهڻي ڌنڌي ۾ پاڻ کي ڪونه ڦاسايو اٿم.

پنهنجي دست بازو جي محنت ۽ خاڪ شوري کي پسند ڪريان ٿو.
جيڪو رزق رب رسائي ٿو انهي تي شڪر ڪريان ٿو. ڪجهه
گذري وئي آهي ۽ باقي گذري ويندي. "ابن يمين" جا هيٺيان
بيت پنهنجي حال مطابق سمجهان ٿو.

دو قرص نان اگر از گندم است يا از جو
دو تامے جامه اگر کهنه است ياد خود نو
به چار گوشه ديوار خود بخاطر جمع
که کس نگويد از ينجا بخيزو آنجا رو
هزار بار فزون تر به نزد ,,ابن يمين،،
ز فر مملکت کيقباد و کيخسرو

سونکي هڪ فرزند ۽ هڪ نياڻي آهي.

سنهنجي فرزند جو نالو عبدالحق جان آهي. هنجي ولادت اڱاري
ڏينهن ۲۲ شوال ۱۳۶۰ه ٽنڊي سائين داد ۾ ٿي. هن سنڌ يونيورسٽي
مان ڪيمسٽري ۾ ايم. ايس. سي. جي ڊگري سال ۱۹۶۷ع ۾ ورتي
آهي. ۽ هنوقت هڪ گورنمنٽ ڪاليج ۾ ڪيمسٽري جو ليڪچرار
آهي. ۽ کيس هڪ فرزند "فضل الحق جان" نالي سان آهي.
جنهنجي ولادت ۱۵ جنوري ۱۹۷۰ع ۾ ٿي آهي. الله پاڪ وڏي
ڄمار ڏئيس.

حضرت حاجي عبيدالله (رح) جو ٻيو فرزند:

سندن اسم گرامي آهي:- حضرت محمد صالح جان (رح) پاڻ وڏي عمر
پاتائون. سندن همت ۽ بهادري جا عجيب و غريب واقعات آهن. خوش
مزاج ۽ مجلس آرا شخص هوا. کين خاندان ۾ ڪاڪا صالح جان
جي نالي سان سڏيندا هئا. قريباً پندرهن سال ٿيا ته پاڻ دنيا

مان لاڏائون ڪيائون. ۽ پنهنجي وطن افغانستان جي مٽيءَ ۾ مدفون ٿيا. سندن ٻه فرزند هئا. (١) محمد عارف جان (٢) محمد قاسم جان. انهن صاحبزادن جي سڪونت به پنهنجي ملڪ افغانستان ۾ آهي.

حضرت حاجي غلام عبدالله (رح) جو ٽيون فرزند:-

سندن اسم گرامي:- حضرت محمد مقيم جان ابن حضرت غلام عبدالله، ابن حضرت شاهه عبدالقيوم (رحمة الله عليه) هئن جي ولادت ١٢٩١هه ۾ ارغستان (افغانستان) ۾ ٿي. پاڻ عالم، عابد، ۽ صاحب تقويٰ بزرگ هوا. طبع جا نهايت حليم ۽ مزاج جا مٺا هئا. پاڻ پنهنجي سوٽ حضرت خواجه حاجي محمد حسن جان (رح) جي ٻئي نمبر نياڻي سان عقد ڪيو هوائون. جنهن مان کين ٻه فرزند پيدا ٿيا. محمد سليم جان ۽ محمد نعيم جان. افسوس جو سندن زندگي ٿورو وفاءِ ڪيو ۽ چاليهن سالن جي ڄمار ۾ سال ١٣٣١هه ۾ قنڌهار شهر اندر انتقال فرمايائون. ۽ پنهنجن وڏن جي قبرستان ۾ جاءِ ورتائون. هاڻي سندن صاحبزادن جو ذڪر ڪجي ٿو.

حضرت محمد مقيم جان جو وڏو فرزند محمد سليم جان:-

برادرم محمد سليم جان جي ولادت سال ١٣٢٧هه ٽنڊي سائين داد ۾ ٿي. جڏهن ته والد بزرگوار جي سايهء عاطفت کان ننڍپڻ ۾ محروم ٿي ويو هئو. انهي ڪري سندس سنڀال ۽ تربيت بزرگ ناني حضرت خواجه حاجي محمد حسن جان (رح) جي سر پرستي ۾ ٿي. شروع جا درسي ڪتاب ٽنڊي سائينداد جي مدرسه ۾ پڙهيائين. پوءِ جڏهن حضرت صاحب پن پنهنجي فرزند حافظ محمد هاشم جان کي اجمير شريف مولانا معين الدين صاحب وٽ علم جي حصول لاءِ موڪليو ٿي ته پنهنجي من ڏهٽي کي به پنهنجي فرزند سان گڏ اجمير روانو ڪيائون.

پنج سال محمد سليم جان اجمير ۾ رهي مولانا موصوف وٽ ديني علوم جو درس حاصل ڪيو. ۽ پاڻ ۾ وڏي علمي لياقت ۽ استعداد پيدا ڪيائين. انهي وچ ۾ ڪيم ڪي سال ٽنڊي سائينداد ۾ والدڪائي جا مليا. ونڊر خاطر شعر جي پاسي ڀرائڻ لڳو. سندس مرحوم مامي حضرت حاجي عبدالستار جان جيڪو انوقت ۾ شعرشاعري سان گهڻون لڳاؤ رکندو هئو ۽ سنڌي ۾ جو سٺو شاعر هئو. سندس حوصله افزائي ڪئي. انهيڪري سندس اهيو شوق ۽ ذوق وڌندو رهيو. انهي زماني ۾ پاڻ گهڻو ڪري سنڌي ۾ ڪلام چوندو هئو. وري ١٩٣٤ع ۾ ڪيس طب جي تعليم لاء پهر اجمير وڃڻون پيو. اجمير ۾ ڪيس هڪ دل گهريو علمي ۽ ادبي ماحول مليو. انهي لحاظ سان سنڌي سان گڏ فارسي زبان ۾ زياده شعر موزون ڪرڻ لڳو. ڏينهن ڏينهن پاڻ فارسي شاعري ۾ اوهو مٿانهون مقام حاصل ڪيائين جو اڄ بلا مبالغ ڪيس "سنڌ جو سعدي" سڏي سگهجي ٿو. حضرت صاحب (رح) جي وفات تي فارسي زبان ۾ جيڪو دل سوز نوحه چيو انس اوهو ان ڳاله تي پاڻ شاهد عادل آهي. سندس سنڌي ڪلام به پنهنجي اندر چڱو رس رکي ٿو. مگر فارسي شاعري ۾ ته سندس مٽ ۽ مثال اڄ ڪاله جي دور ۾ ملڻ مشڪل آهي. قريباً ٢٨ سالن کان ماتلي جي شهر ۾ سندس مطب مايوس مريضن لاء اميد ۽ شفا جو مرڪز آهي.

ادا محمد سليم جان سياڻ جو سادو، ۽ گفتگو جو مٺو آهي. سندس رهاڻ رس واري آهي جنهن مان قلب کي قرار اچو وڃي. سندس چهري تي سدائين شگفتگي، ۽ چپن تي مرڪ هوندي انس. خوش مزاج ۽ خوش اخلاق انسان آهي.

"خوش رهو ۽ خوش رهڻ ڏيو" واري اصول تي عمل انس. جهڙيطرح پاڻ نظم ۾ موتي پوئيندو آهي. ساڳي طرح نثر ۽ انشا پردازي ۾ به سندس قلم کي وڏي قدرت حاصل آهي. هن "قحط

المحبت" دور ۾ اهڙي قربانيءَ انسان جو وجود بيحد غنيمت آهي.

ماڻهون سڀئي نہ سهڻان، پکي سڀ نہ هنج
ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهہ اچي بوءِ بهار جي
(شاهہ)

ادا محمد سليم جان کي ٻہ فرزند آهن (١) عبيدالله جان (٢) محمد رحيم جان اهي ٻئي صاحبزادا منهنجا ڀائيٽا ٿين. عبيدالله جان طب جي سند رکي ٿو. ۽ پنهنجي والد جي دواخاني ۾ ڪم ڪندو آهي. محمد رحيم جان زمينداري جو ڪم سنڀالي ٿو.

حضرت محمد مقيم جان جو ٻيو فرزند:-

سندس نالو محمد نعيم جان آهي. پيدائشي گونگو آهي. مگر عقل ۽ فهم ۾ ڏاڍو تيز آهي. پنهنجو گهرو ڪاروبار سڀ پاڻ سنڀالي سندس هڪ فرزند آهي، جنهنجو نالو حليم جان آهي.

حرف آخر

الله پاڪ جا لک لک احسان جو اج حضرت نانا سائين (رحمة الله عليه) جن جي سوانح حيات تي پنهنجو ڪتاب لکي پورو ڪيو اٿم. دل ته ڏاڍي گهري ته سندن ذڪر خير ڪان قلم ڪي روڪيان ۽ پڙهندڙن جي پياس کي اڃا وڌيڪ وڌايان، پر جڏهن ته اڄ ڪالهه جي مصروف دؤر ۾ اختصار کي پسند ڪيو وڃي ٿو، طويل بياني ۽ بسيار نويسي مان ماڻهو بيزار ٿيو پون، انهيءَ ڪري سونکي به لازمي طرح وقت جي انهيءَ تقاضا جو خيال رکڻو پيو. جيئن ته حضرت صاحب (رح) جن جي مناقب ۽ محاسن جي ميدان ۾ قلم جي ڪميد کي ڪيترو به ڊوڙائجي ته به هوند اصل نه ٿڪجي. فارسي شاعر انهيءَ مفهوم کي ڪهڙي نه اثرائتي انداز ۾ پيش ڪيو آهي.

رشتهٔ عمر قلم بسيار بسا بيتي دراز

تا نوشتي شرح آن پيچيده ڪاڪل الدڪي

سو هن ڪتاب جي اشاعت ۾ ڪنهن به دنياوي منافع کي مدنظر نه رکيو آهي. ۽ نه ان لاءِ ڪنهن کان امداد ورتي آهي. هي منهنجو هڪ حقير نذرانو آهي، جيڪو پنهنجي مرشد ۽ مربي جي حضور ۾ سندن وفات ڪان پوءِ پيش ڪيو اٿم. ۽ واثق اميد اٿم ته پاڻ ان کي ضرور قبوليت جو شرف بخشيندا ۽ هن بدڪار بندي جي ڇوٽڪاري لاءِ آخرت ۾ آڌار ۽ وسيلو ٿيندا.

ساريان ٿي سبيل، ۾ تقصيرون سڀ پاڻ ڏي

متان موکي ڇڏينءَ آري ڄام اصيل

ور ولهن جا وسيل، رس رهبر راهه ۾ (شاهه)

ڪنري سنڌ

١٩ مئي ١٩٧٠ع

ناچيز

عبدالعزيز سرهندي

سلمه ربه

برخوردار مکرم شاه عبدالعزیز جان

بعد از دعوات خط شما رسید خیریت شما دعای خیر

خورسند دعای تحیه قبول فرمایند برخوردار را بندگی او

تعالی با خلوص و محبت و نماز و روزه بجا آوردن

و بندگی شرعی امور و پرهیز کردن از عملهای این مرض شد

درآن باید کوشید و خدمت خلق الله با خلوص دل کوشش

بجا آورده باشید امید است که در هیچ شما لطف خواهد

و عمر زیاده بدل خواهد شد انشاء الله قسمت ما و شما

بخیر فرماید والسلام علیکم ۲۳ ذی قعده ۶۳

فقیر محمد حسن عفی عنه

(جناب حضرت صاحب (رح) جو مڪتوب مبارڪ هن ڪتاب جي مصنف ڏانهن)

"مقبره شريف" گنجي جبل ۾ حضرت صاحب (رح) جي
آخري آرام گاه

قبلا! سڪايلن جا قبولي سلام تون
مرهون گهريج، توکي خدا پاڪ مرهيو

ڇپل نامو

باوجود گهڻي احتياط جي ہ ڪتاب جي ڇپائي ۾ پروف جون غلطيون ڪافي انداز ۾ رهجي ويون آهن. اسين پڙهندڙن کان معذرت خواه آهيون. مصنف)

صفحه نمبر	سٽ نمبر	غلط	صحيح
الف	٥	ڊول	ڊولي
ب	٩	واا	وارا
ت	٧	اشراڪ	اشراق
ت	٢٥	نظر	X
ت	٢٦	ٿن	ٿي
د	٢٠	پڙهن	پڙهڻ
ع	٨	آفتات	آفتاب
١	١٣	مالا مل	مالا مال
٣	٥	سيرپو	سيوپو
٥	١٩	اهي	انهي
٦	١١	محد	محمد
٧	٥	نفيس	نفس
٧	١٢	ه	هو
١٠	٣	سان	سان
٢٠	١١	ته	تي
٢٧	١٧	عمل بردار	علم بردار
٢٩	٦	ٿيل	X
٢٩	١١	س	سر
٣٠	١٦	برن	قبرن
٣٣	٢	مش	مشا
٣٤	١٤	عبدار	عبدالر
٣٥	١٢	اٿن	اٿن
٣٥	٢٢	دور	دور ۾
٣٦	١٠	الهي	X
٣٦	١١	سندن	X
٣٦	١٩	۾	X
٣٧	١٨	ملا مانن	ملاقاتن

صفحه نمبر	سٽ نمبر	غلط	صحيح
۳۸	۳	ابل	قابل
۳۱	۱	معلمولات	معمولات
۴۳	۷	ضا	قضا
۴۴	۱۲	شال	شال به
۴۶	۷	منقبپ	منقبت
۴۶	۱۵	آداد	آبداد
۴۷	۱۳	اقاب	القاب
۴۸	۹	ڇي	X
۴۸	۱۴	كرامات	كرامت
۵۱	۵	عيلبين	عليين
۵۱	۱۷	۱۲۶۵ھ	۱۳۶۵ھ
۵۳	۱۶	رب	قرب
۵۷	۶	ڪ	ڪر
۵۸	۱۳	ماتم	ماتم
۵۸	۲۰	ارمناک	المناک
۵۹	۱۲	سرخ	X
۵۹	۲۱	برع	برد
۶۲	۲۰	وراست	رواست
۶۴	۵	حضر	حضرت
۶۵	۱	مجاد	ا.جاد
۶۵	۱۳	ذه	ذه سال
۶۶	۲۰	۱۳۱۰ھ	۱۳۱۱ھ
۶۹	۷	رهن	رهان
۶۹	۱۰	خالد	حامد
۷۰	۱۳	جذبه	جذب
۷۱	۱۰	تفسيه	تفيسه
۷۳	۸	دارا فنان	دارفنا
۷۳	۱۵	دستيگر	دستگير
۷۴	۴	فزسين	فزيشن
۷۵	۱	۱۹۶۸ع	۱۹۶۷ع
۷۵	۲۷	واله	والد
۷۶	۹	ڪريا	ڪريان
۷۶	۱۳	مدر	مدرسه
۷۸	۱۹	حاجي عبدالله	حاجي غلام عبدالله
۸۰	۱۲	شاعوي	شاعري

حڪيم پير عبدالعزيز جان سرهندي

جا لکيل ڪتاب

١- تذڪره خواجگان نقشبند (اردو)

هن ڪتاب ۾ نقشبندي سلسلہ جي مٿين بزرگن جا حالات ۽ سندن ڪمالات سهڻي نموني سان لکيا ويا آهن- حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم ۽ حضرت صديق اڪبر (رض) کان وٺي حضرت مجدد الف ثاني (رح) تائين- پوءِ سندن فرزند حضرت امام محمد معصوم (رح) کان طريقہ عاليہ نقشبنديہ مجدديہ جي مٿين مشائخن جو تذڪرو اسانجي روحاني رهبر حضرت خواجہ حاجي محمد حسن جان (رح) تائين دل نشين ۽ اثرائتي انداز ۾ پيش ڪيو ويو آهي- قريباً ٢٠٠ صفحن تي مشتمل هي ڪتاب جلد زيور طبع سان آراستہ ٿي شائقن جو نظر نواز ٿيندو.

٢- "خفتگان خاڪ" (اردو)

هن ڪتاب ۾ مختلف بزرگن، عالمن، شاعرن ۽ بادشاهن جا حالات زندگي ۽ سندن علمي ۽ ادبي ڪارناما، شاعري جا نمونا، ۽ وفات جون نادر تاريخون ڏنيون ويون آهن- جي پڙهڻ ۽ ڏسڻ سان تعلق رکن ٿيون- ڪتاب اڃان ڇپيو ناهي- هنجي اشاعت لاءِ انتظام ڪيو پيو وڃي-

٣- ڪلهي ڦاٽو ڪنجو (سنڌي)

هي ڪتاب مصنف جي ڌار ڌار مضمونن جو مجموعو آهن- جنهن ۾ ادب، تاريخ ۽ تصوف تي لکيل مقالا مطالعہ جي قابل آهن- قريباً ٣٠٠ صفحن تي مشتمل هي ڪتاب جلد از جلد منظر عام تي اچڻ وارو آهي.

هن پتہ تي معلومات حاصل ڪريو-

سرهندي پبليڪيشن

ڪنري (سنڌ)